

Bouw- en cultuurhistorisch onderzoek

**voormalige
Christelijk
Nationale
School aan de
Galileistraat,
Eindhoven**

CRIMSON, 2016

Bouw- en cultuurhistorisch onderzoek

**voormalige
Christelijk
Nationale
School aan de
Galileistraat,
Eindhoven**

Inhoud

06	Inleiding
09	Stedenbouwkundige context
29	Korte biografie J.W. Hanrath
35	Architectonische- en cultuurhistorische analyse
63	Beschrijving van het gebouw en haar bouwgeschiedenis
91	Waardering
94	Aanbevelingen
96	Literatuur
98	Bronnen

Station
Eindhoven
Beukenlaan

Groenewoudseweg

Wattstraat
Galleistraat

Edisonstraat

Marconilaan

Boschdijk

Voormalige Christelijk
Nationale School
gebouw

Inleiding

Crimson Architectural Historians is door Gemeente Eindhoven gevraagd een Bouw- en cultuurhistorisch onderzoek te doen naar de voormalige Christelijk Nationale School gebouw in het stadsdeel Woensel te Eindhoven. De school is in 1929-1930 ontworpen door architect J.W. Hanrath en heeft in 2001 de status gekregen van rijksmonument. De school heeft sinds het begin van deze eeuw haar oorspronkelijke functie verloren en functioneert nu als bedrijfsverzamelgebouw voor ondernemers in de creatieve industrie op basis van tijdelijke contracten. Aanleiding voor het opstellen van deze rapportage is de voorgenomen verkoop van het voormalige schoolgebouw door de gemeente en de wens tot het hebben van een waardestellend document. In dit document wordt inzichtelijk gemaakt welke onderdelen van het rijksmonument en in welke mate deze delen beschermenswaardig zijn. Met dit onderzoek wordt met andere woorden de bandbreedte aangegeven waarbinnen in de context van eventuele toekomstige herbestemming bouwkundige wijzigingen in, aan en om het gebouw kunnen plaatsvinden.

De rapportage is als volgt opgebouwd:

Stedenbouwkundige ontwikkelingsgeschiedenis

In het eerste deel wordt ingezoomd op het stedelijke ontwikkelingsproces van het stadsdeel Woensel en in het bijzonder de positie die de Christelijk Nationale School aan de Galileistraat hierin innam. Daarbij zal de ontwikkeling geschetst worden vanaf de middeleeuwse periode toen Woensel nog een zelfstandig dorp was om via de opkomende verstedelijking van de stad Eindhoven begin 20e eeuw en aansluitend de periode waarin de school werd gebouwd te eindigen bij de huidige 21e stedenbouwkundige context.

Architectonische en cultuurhistorische analyse

Het tweede deel van het onderzoek omvat een architectonische analyse van het bouwwerk en wordt de Christelijk Nationale School geduid binnen het algemene oeuvre van J.W. Hanrath. Daarnaast wordt meer specifiek onderzocht hoe de

school zich architectonisch verhoudt tot de reeks andere schoolgebouwen die de architect in diezelfde periode (hoofdzakelijk in Eindhoven) ontwierp.

Bouwgeschiedenis

In het derde deel worden de bouwgeschiedenis van de school beschreven en geanalyseerd en wordt in kaart gebracht welke bouwkundige wijzigingen zich hebben voorgedaan in, om en aan het gebouw sinds de bouw ervan in 1929 en wat het effect hiervan is geweest op het object. Deze reconstructie wordt eveneens gevisualiseerd door plattegronden en opstanden.

Waardstelling

In het vierde deel volgt de waardering van het object. Basis voor de waardering vormen de Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek (april 2009) opgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

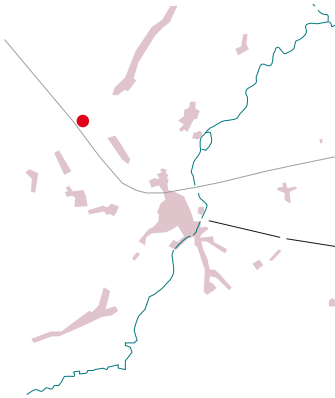
Aanbevelingen

Tenslotte mondt het onderzoek, de analyse en waardering van het gebouw uit in een reeks aanbevelingen in hoofdlijnen over hoe in de toekomst om te gaan met de eventuele bouwkundige wijzigingen in aan en om het gebouw. De aanbevelingen zijn algemeen van aard en gaan niet tot in detail in op specifieke situaties.

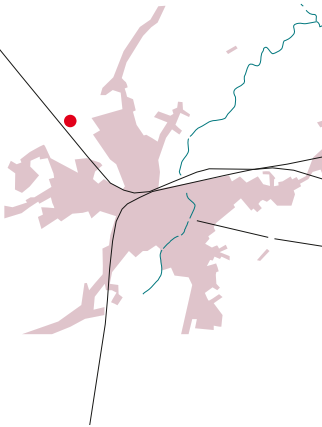
Crimson Architectural Historians, april 2016

Stedenbouw- kundige context

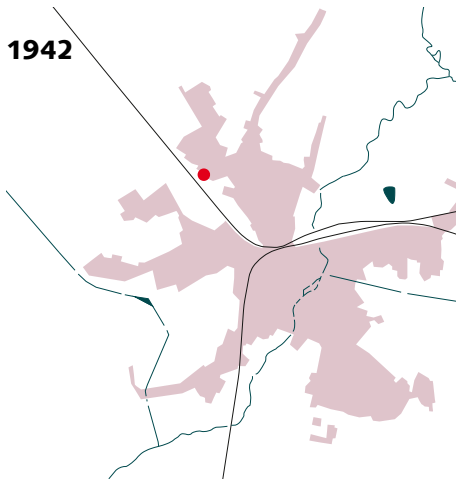
1840

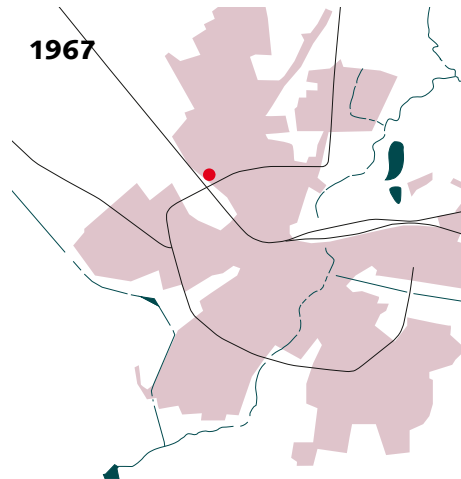
1925

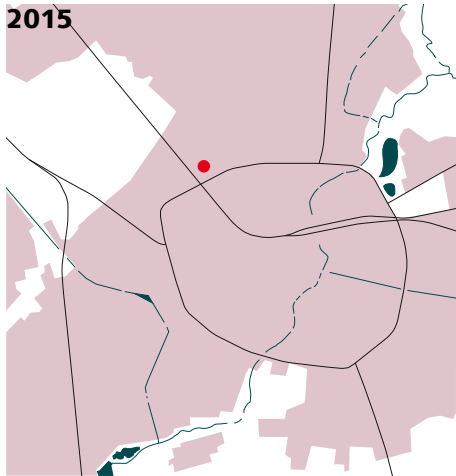
1942

1967

2015

● Woensel West

8

9

Woensel, van zelfstandige boerendorp tot stadsdeel van Eindhoven

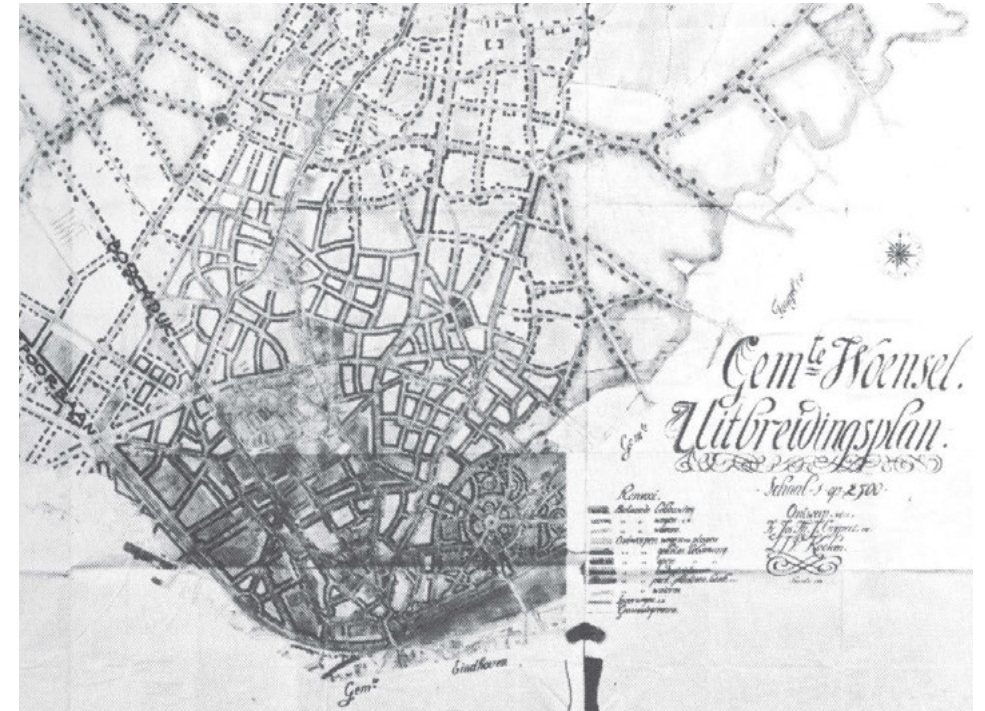
De voormalige 7-klassige school van de Vereniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs is gesitueerd aan de Galileiweg 2 in Woensel West (officieel Woensel Zuid) in het Eindhovense stadsdeel Woensel, waar het deel uitmaakt van één van de eerste geplande stadsuitbreidingen van Eindhoven in de jaren '20-'40.

Oorspronkelijk was Woensel een eeuwenoud agrarisch gehucht met uitgestrekte akkerlanden, beekdalen en heidevelden, dat zo vroeg als in de 12e eeuw al werd genoemd in een officieel document.⁴ Net als vier andere nabijgelegen zelfstandige dorpen (Strijp, Tongelre, Gestel en Stratum) die als krans rondom het veel kleinere stadje Eindhoven waren gesitueerd werd Woensel in 1920 bestuurlijk opgenomen in Eindhoven. De annexatie van deze vijf dorpen was destijds nodig om de snelle en ongecontroleerde expansie van de stad Eindhoven op te vangen. Deze groei ontstond aan het einde van de 19e eeuw door de industrialisatie die Eindhoven doormaakte, in eerste instantie door onder meer de ontwikkeling van de tabaks- en textielindustrie en vrij snel daarna door de komst van de gloeilampfabrieken van Philips in 1891, waaraan Eindhoven uiteindelijk haar groei tot vijfde stad van Nederland te danken heeft. De aanwezigheid van Philips betekende een massale trek van de bevolking vanuit het arme platteland naar de stad Eindhoven om er te werken in de fabrieken van Philips. Deze hadden een plek gekregen op terreinen in het nabijgelegen dorpje Strijp. Voor Woensel waren de gevolgen ingrijpend, de

4) Christine de Jongh, *Leve Woensel-West!: heden en verleden van een Eindhovense wijk*, uitgave: Historische Werkgroep Woensel-West, Eindhoven, 2010, p.12-13

identiteit van Woensel transformeerde in die periode van een zelfstandig agrarisch dorp naar een grootstedelijk woongebied. In 1866 bestond het dorp uit slechts 3150 inwoners volgens de gemeentatlas van Kuijpers en dit aantal steeg in 1920 al naar 15.000.⁵ Zoals elders in de stad ontstond er acute woningnood, er was een groot gebrek aan geschikte huisvesting voor de arbeiders die in de fabrieken werkten. Uit noodzaak leefde men vaak met meerdere families in krotten en noodwoningen, onder uiterst erbarmelijke omstandigheden.

De groei en woningnood bleef tot ver na de Tweede Wereldoorlog een voortdurende opgave voor de planners van de stad Eindhoven. Ondanks de annexatie functioneerde Groot Eindhoven op ruimtelijk niveau niet als een stad, Eindhoven was in wezen een kleine stedelijke kern met daaromheen gegroepeerd een aantal gehuchten, op natuurlijke wijze van elkaar gescheiden door zandruggen en rivierdalen. Het lukte de planners nauwelijks een allesomvattend uitbreidingsplan op te stellen dat enerzijds de integraliteit van Groot Eindhoven zou betekenen en anderzijds ook zou voorzien in voldoende nieuw te plannen woonwijken. In het eerste plan van stedenbouwkundigen J.Th.J. Cuypers en L. Kooken, waartoe de stad in 1916 opdracht gaf, werd getracht Eindhoven te transformeren tot een Garden City. Dit deden zij onder meer door de bestaande vijf dorpen aaneen te rijgen middels een radiale wegenstructuur en de woningbouw hoofdzakelijk te projecteren in Woensel. Ze ontwierpen voor Woensel een separaat uitbreidingsplan dat o.a. uitging van dichtbevolkte woonbuurten achter parkachtige verkeersaders.⁶ Dit plan werd weliswaar niet tot uitvoering gebracht maar werd wel door Eindhoven als argument gebruikt voor de noodzaak van de bestuurlijke eenwording van de dorpen en de stad. Ondertussen groeide de stad op ongecontroleerde wijze door en was het in de praktijk het alsmaar groeiende Philipsconcern dat hoofdzakelijk de dienst uitmaakte in Eindhoven, niet alleen op het gebied van de ruimtelijke ordening maar ook op talloze andere niveaus in de stad. De gebroeders Anton en Gerrit Philips deden hun invloed onder meer gelden door deelname aan talloze commissies en verenigingen waarmee zij hun maatschappelijke en levensbeschouwelijke overtuigingen probeerden over te brengen.

Uitbreidingsplan J.Th.J. Cuypers en L. Kooken, onderdeel Woensel, 1918

Woningnood in Eindhoven en de invloedrijke rol van Philips & Co

In 1910 telde het aantal arbeidsplaatsen in de N.V. Philips Gloeilampenfabriek al 2000, hetgeen op dat moment al de helft van het totale aantal arbeidsplaatsen in Eindhoven zelf was.⁷ De invloedrijke onderneming had geen tijd om te wachten op de achterblijvende inspanningen van de gemeente en kocht daarom goedkope en beschikbare landelijke terreinen op in de directe omgeving van hun fabrieken om daar op eigen initiatief woningen te bouwen voor alle lagen in het bedrijf.⁸ Zelf woningen ontwikkelen bleek goedkoper dan het op en neer laten pendelen van werknemers vanuit de omliggende regio. De invloed van het bedrijf op de ontwikkeling van de stad was daardoor immens. De eerste sociale woningen werden al in 1909 opgeleverd, namelijk 42 dubbele portiekwoningen aan onder andere de Wilhelminastraat in Woensel. Aansluitend bouwde Philips in de periode

5) Christine de Jongh, *Leve Woensel-West!: heden en verleden van een Eindhovense wijk*, uitgave: Historische Werkgroep Woensel-West, Eindhoven, 2010, p. 25

6) Piet Beekman, *Eindhoven. Stadsontwikkeling 1900-1960*, Mierlo 1982, p.26 en 29

7) Marcel Metzke, *Anton Philips 1874-1951. Ze Zullen Weten Wie Ze Voor Zich Hebben*, Amsterdam 2005

8) Esther Agricola, Koos Bosma, Eindhoven. *Wederopbouw en stadsuitbreiding*, in: Koos Bosma, Cor Wagenaar (red.) *Een geruisloze doorbraak; de geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland*, Rotterdam 1995, p.416

Arbeiderswoningen in Philipsdorp Eindhoven, situatie 1918

1910-1923 Philipsdorp op slechts enkele honderden meters afstand van de fabriekspanden, die gesitueerd waren in het toen nog zelfstandige dorpje Strijp ten westen van het centrum van Eindhoven. Hoe dichter de fabrieksarbeiders bij de werkplek woonden hoe hoger de arbeidsproductie was de gedachte van de onderneming, in navolging van vele andere grote internationale ondernemingen die in diezelfde periode opdracht gaven tot het stichten van vergelijkbare company towns. Om te voorzien in alle dagelijkse levensbehoeften bestond Philipsdorp niet alleen uit woningen maar werd er eveneens opdracht gegeven voor de bouw van verschillende voorzieningen zoals winkels, scholen, bad- en buurthuizen en verschillende recreatieve faciliteiten.

Verstedelijking van Woensel West

De uiteindelijke verstedelijking van het dorp Woensel kwam eveneens grotendeels tot stand op initiatief van een aantal industriële ondernemers, uit onvrede over het onvermogen van de stad in voldoende en deugdelijke woningen te voorzien. Onder leiding van Anton Philips die als grootaandeelhouder de rol van voorzitter

vervulde, verenigden een aantal prominente Eindhovense fabrikanten (waaronder Johan Brüning en Eugene Mignot) zich en stichtten in 1911 de Vereniging tot Verbetering der Volkshuisvesting.⁹ Deze vereniging had de bouw van voldoende geschikte en goedkope arbeiderswoningen tot doel, op te brengen met een door de fabrikanten bijeen te brengen startkapitaal. De vereniging kocht zoals eerder in Strijp gebeurde in 1919 een stuk grond van 14 hectare in Woensel West dat was gesitueerd tussen de Boschdijk en de in 1866 aangelegde spoorbaan richting Boxtel. Dit perceel was bestemd voor in totaal 600 woningen. De vereniging zou volgens haar eigen doelstellingen ook verantwoordelijk worden voor het stedenbouwkundig ontwerp van de wijk alsook het ontwerp van de woningen.

Toenmalig directeur Gemeentewerken G.C. Kools van de Gemeente Eindhoven toonde zich niet tevreden over de plannen van de vereniging. Hij constateerde dat de door de vereniging voorgestelde arbeiderswoningen te royaal waren qua woonoppervlak om in aanmerking te komen voor rijkssubsidie en stelde een eigen plan voor een meer rendabele woonwijk op. Dit plan kwam voort uit zijn grootschaligere uitbreidingsplan voor Eindhoven uit 1921 waarin hij voortborduurde op de grondprincipes die Cuypers en Kooken eerder introduceerde voor de toekomstige ruimtelijke uitbreiding van Eindhoven. Het doel van dit plan was wederom om van de verschillende dorpen die rondom Eindhoven waren gelegen en inmiddels waren geannexeerd een integraal geheel te maken, en daarnaast te voorzien in de alsmaar stijgende woningbehoefte die er speelde in Eindhoven.¹⁰ Hiervoor maakte hij verschillende wijkplannen waaronder dat van Woensel West ('Boschdijk-West'). Deze door Kools opgestelde woonwijkplannen vormden de tegenhanger van de lintbebouwing die in Eindhoven was ontstaan langs de radiaalwegen die vanuit de dorpen naar de stad liepen. De wijkplannen hadden onder andere met elkaar gemeen dat zij een gescheiden bevolkingsopbouw kregen en dat de woningen in blokverkeveling werden geordend rond een groen centraal plein met voorzieningen en een kerk.¹¹ Voor Woensel tekende hij een wijk met arbeiderswoningen die helder was geordend langs een brede centrale as met daarin opgenomen een tweetal pleinen, het Edisonplein en Celsiusplein. In het bepalen van de hoofdstructuur van de wijk

9) Piet Beekman, *Eindhoven. Stadsontwikkeling 1900-1960*, Mierlo 1982, p.16

10) Correspondentie met J. Cuijpers betreffende het ontwerp van een uitbreidingsplan voor Eindhoven, 1919-1921. Regionaal Historisch Centrum Eindhoven: archief 10161, inventarisnr 138.

11) Piet Beekman, *Eindhoven. Stadsontwikkeling 1900-1960*, Mierlo 1982, p.48

volgde hij de verkaveling die het dorp oorspronkelijk had, die weer was ontstaan door de eeuwenoude geografische loop van zandruggen waarop paden waren ontstaan.¹² De straten met woningen werden haaks op de hoofdstraat, de Edisonstraat die de Marconistraat met het Celsiusplein verbond, geprojecteerd. In de opzet van het wijkje zijn bovendien de basisprincipes van de Garden City te herkennen. De wijk had een groene opzet, onder meer zichtbaar aan de groene middenberm van de hoofdstructuur, brede trottoirs én de toepassing van voor- en achtertuintjes en volop bomen en royale beplanting.

Oorspronkelijke verkaveling

Stedenbouwkundig plan G.C. Kools.

G.C. Kools nam naast het stedenbouwkundig plan ook de bouw van de woningen uit handen van de vereniging. De eerste 306 arbeiderswoningen die in het nieuwe wijkje werden opgeleverd kwamen uit de koker van de dienst Gemeentewerken en waren van het allereenvoudigste soort, het zogenaamde Type A. Dit type woningen werd op verschillende plekken door de wijk heen herhaald, onder meer aan de Edisonstraat, de Ampèrestraat, Voltastraat, Galvani- en de

Edisonstraat

12) In de cultureel historische waardenkaart van Eindhoven is deze wegenstructuur aangemerkt als behoudenwaardig element.

Celsiusplein

Humboldtplein

Juliusstraat

Wenkenbachstraat. Al in die tijd werden de woningen veel te klein geacht en vooral de positionering van deze uiterst bescheiden woningen aan de Edisonstraat gaf in de praktijk een merkwaardig beeld. De straat was erg breed opgezet, met brede trottoirs en een royale middenberm, en die weidsheid vroeg eigenlijk om een veel hogere architectonische omlijsting. In tegenstelling daarvan werd de straat aan weerszijden omkaderd door twee-laagse woningen van het kleinste soort, voorzien van kleine voortuintjes.

Enkele jaren later werd in 1925 de volgende tranche woningen opgeleverd door de dienst Gemeentewerken. Het ging hierbij om 367 woningen in totaal die rondom het Celsiusplein waren geordend. Deze woningen, van het type B waren een iets ruimere variant van het eerdere toegepaste type A. Deze woningen hadden een meer stedelijke allure vanwege het beeld van een gesloten straatwand en de afwisseling van lagere en hogere volumes, waar in de plint voorzieningen als winkels waren geprojecteerd.

De rol van de vereniging was verre van uitgespeeld in de wijk. Omdat de gemeente niet langer beschikte over de benodigde rijkssubsidies om de woningen

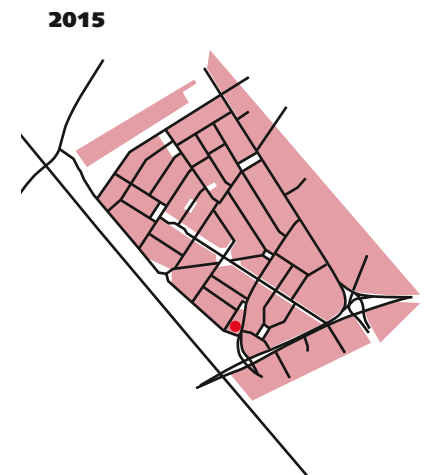
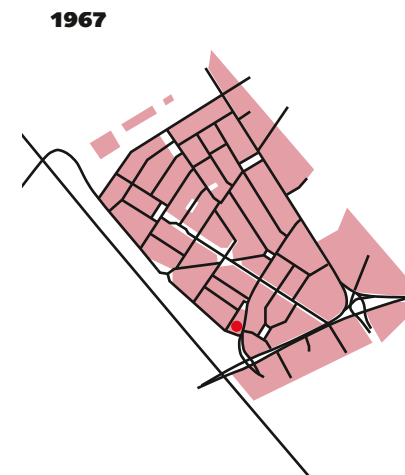
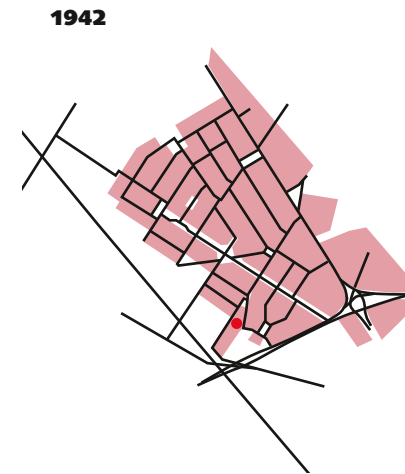
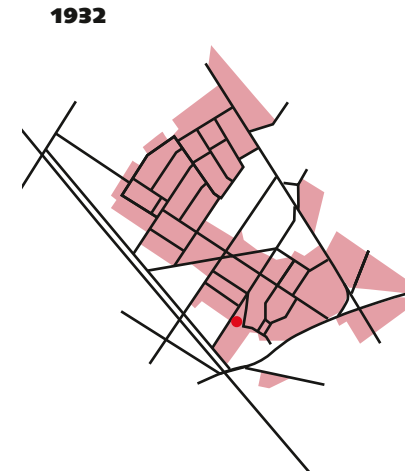
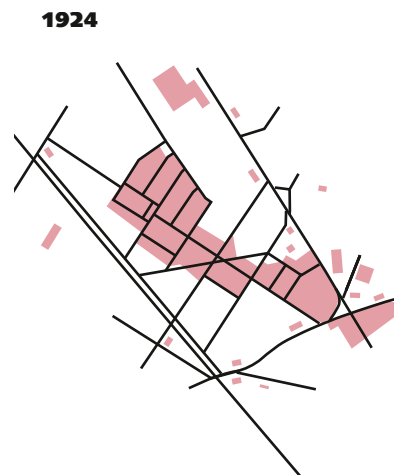
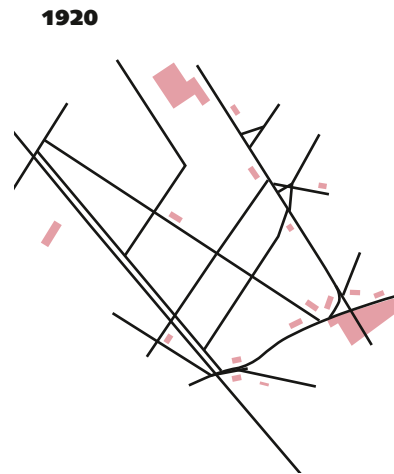
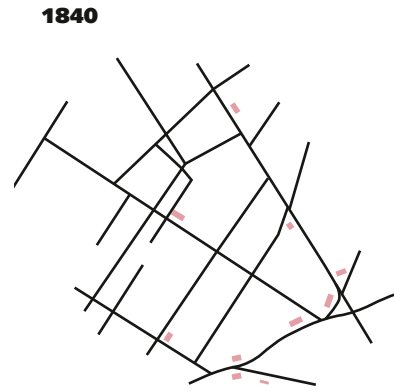
te financieren bouwde Philips de wijk vanaf 1929 verder af met de nieuw gestichte woningbouwvereniging Thuis Best.¹³ Er werden opnieuw terreinen aangekocht, onder andere ten noorden van de type B woningen voor de realisatie van nog eens 270 woningen in 1929. Verder realiseerde Thuis Best in 1929-1930 een woningbouwproject voor het hoger opgeleide personeel van Philips rondom het Humboldtplein. De bijzondere stedenbouwkundige structuur van dit buurtje, die zich het beste laat vergelijken met een stemvork, werd begrensd door de Wattstraat-Galileistraat, Edisonstraat en Marconilaan en is vandaag de dag aangemerkt als een te behouden historisch-stedenbouwkundig gebied in de Cultuurhistorische Waardenkaart van Eindhoven.¹⁴ In 1935 volgde nog eens 346 arbeiders- en middenstandwoningen in het gebied tussen de Boschdijk en de Edisonstraat, rond de Juliusstraat. Op deze manier werden tot aan de jaren '40 de open terreinen van de wijk langzaam dichtgebouwd.

Voorzieningen in Woensel West

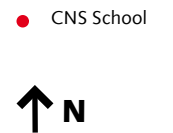
Naast woningen werden er in Woensel West, weliswaar in veel mindere mate als eerder in Philipsdorp, enkele voorzieningen gepland die voorzagen in de dagelijkse levensbehoeften van de arbeiders. Buurtwinkels zoals

13) <http://yenm.home.xs4all.nl/Toenennu/woensel/woenselwest.htm>

14) <http://www.eindhoven.nl/artikelen/Cultuurhistorische-waardenkaart.htm>

Ontwikkelingsproces van de wijk Woensel West, met vanaf 1932 de positie van de CNS school gemarkeerd.

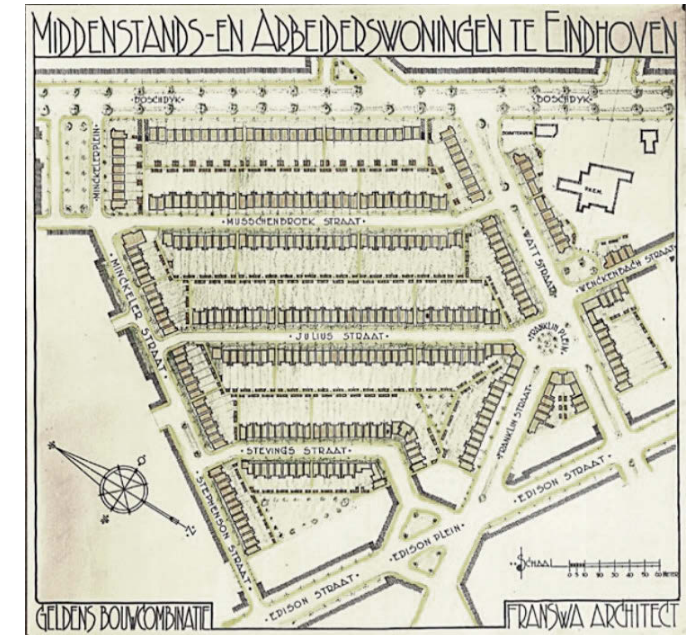

kruidenier en drogisterij werden ondergebracht in de hoekpanden van de woonblokken. Philips had daarbij zonder twijfel een flinke vinger in de pap. In het plan van G.C. Kools is, net zoals bij andere 'Koolswijken', een reservering te zien voor een kerk bij het Celsiusplein die echter nooit werd uitgevoerd. De wijken werden door Kools gezien als parochiale eenheden en de locatie van de kerk vormde een structurerend element in de ruimtelijke opbouw van een wijk. Eindhoven was echter overwegend katholiek terwijl de invloedrijke familie Philips vrijzinnig protestants was. De werknemers van Philips kwamen uit alle windstreken van het land en hadden waarschijnlijk behoefte aan een protestants tegengeluid in de overwegend rooms katholieke gemeente. Zo werd in 1930 een protestants-christelijk tehuis voor jonge mannen (Jong Gezellenhuis) gebouwd aan de Torricellistraat en binnen deze context is ook de aanwezigheid van een Christelijk Nationale School in de wijk te verklaren. Deze situatie is bovendien vergelijkbaar met andere latere uitbreidingswijken in Eindhoven waar Philips een leidende rol speelde, zoals het Drents Dorp en Strijp, waar ook maatschappelijke voorzieningen met ofwel een neutrale of wel protestants christelijke inslag werden gebouwd. Het was bovendien ook niet toevallig dat het ontwerp van de school van de hand van de architect J.W. Hanrath was, een oude bekende van de familie Philips. In 1907 was Hanrath verantwoordelijk voor het ontwerp van het woonhuis van Anton Philips in het eveneens door Philips gestichte Villapark Tongelre en zijn bureau bouwde later in opdracht van Philips een groot aantal schoolgebouwen in Eindhoven, waarover elders in dit rapport meer. Zoals de nood voor de bouw van woningen in die tijd hoog was, zo bestond er ook urgentie met de bouw van een lagere school in de wijk. Uit een briefwisseling tussen het schoolbestuur van de Vereniging en de architect Hanrath blijkt dat de school de architect maande te starten met de bouw omdat men anders niet wist waar men de kinderen moest bergen.¹⁵

Stedenbouwkundige positie van Christelijk Nationale School

Architect J.W. Hanrath maakte in 1928 een aantal schetsstudies voor de uiteindelijke positionering van de Christelijk Nationale School (CNS) op het hiervoor gereserveerde terrein aan de Wattstraat en de Galileistraat, grenzend aan de rand van de nog in aanbouw zijnde wijk 't Lijntje met de opmerkelijke

15) Briefwisseling Architectenbureau Hanrath en Schoolbestuur Vereening voor Christelijk Nationaal Onderwijs, 8 augustus 1929.

Arbeiders- en middenstandwoningen rond de Juliusstraat, 1935

Luchtfoto van het woningbouwproject voor het hoger opgeleide personeel van Philips (1929-1930) met markante ruimtelijke structuur, rechts de CNS school

Schets voor Woensel West met daarin de mogelijkheid van een kerk

stemvorkstructuur. Deze locatie was in april 1928 door de gemeente voorgesteld aan het CNS-bestuur. Dat het terrein direct aan de Joodse begraafplaats grensde werd aanvankelijk met scepsis ontvangen maar in de daaropvolgende ledenvergadering werd hierover geen woord meer gerept.¹⁶

Uit de studies van Hanrath was het duidelijk dat we te maken hadden met een wijk in aanbouw, het getekende stratenpatroon week nog duidelijk af van de uiteindelijke situatie. Directeur Gemeentewerken G.C. Kools bemoeide zich bovendien persoonlijk met de projectie van het schoolgebouw. Hij noemde de architectuur van de school zeer verdienstelijk maar sprak zijn twijfels uit bij de plaatsing ervan ten opzichte van de nieuwe aangrenzende wegen, het vertoonde in zijn optiek een gebrek aan samenhang. Hij overtuigde de architect er naar eigen zeggen van om de (uiteindelijk nooit gerealiseerde) overdekte speelplaats te verplaatsen richting de splitsing van Galileistraat en Wattstraat waardoor er 'een nauwer contact ontstaat tusschen straatbeloop en opbouw.'¹⁷ De school werd uiteindelijk geplaatst op een langgerekt driehoekig terrein dat was ontstaan door de nieuw geprojecteerde Galileistraat als vertakking van de Wattstraat en de later aangelegde Groenewoudseweg. Deze Groenewoudseweg scheidde het gereserveerde schoolterrein van de 19e eeuwse Joodse Begraafplaats. J.W. Hanrath plaatste de hoofdentree van de school aan de nieuwe Galileistraat, die uiteindelijk gelijktijdig met de omringende woningen in 1930 werd opgeleverd en geopend. Het nog braakliggende terrein achter de school zou direct na de Tweede Wereldoorlog in het kader van de wederopbouwplan 1946 voor Eindhoven worden bebouwd met een aantal rijtjes duplex woningen, grenzend aan de Groenewoudseweg.¹⁸

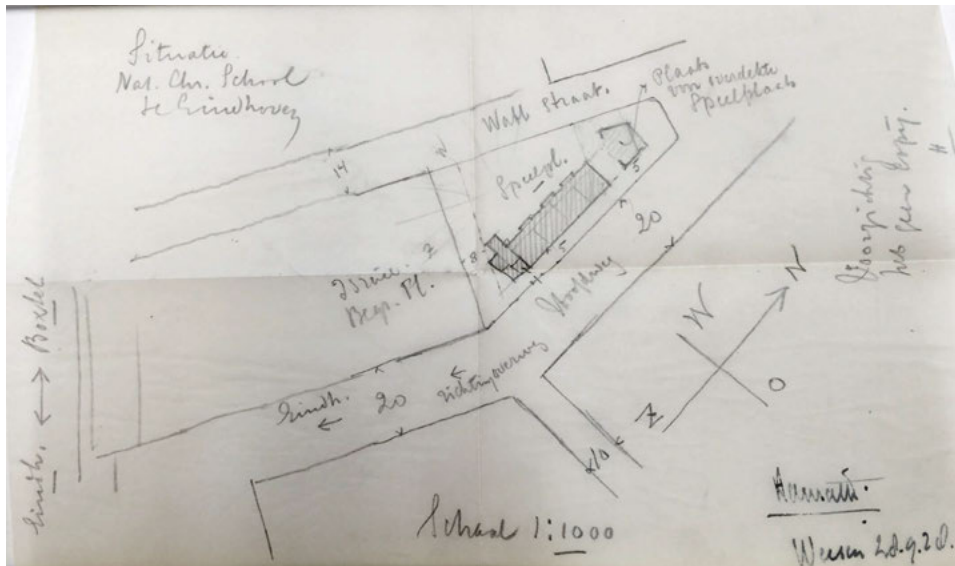
Huidige context: Woensel West aandachtswijk

Een van de kritiekpunten op het plan van G.C. Kools van een nieuwe commissie onder leiding van ir. P. Bakker Schut was opnieuw dat de stadsdelen onderling te weinig samenhang vertoonden en dat er geen goed doorwrocht concept aan ten grondslag lag. Ook in de vele uitbreidingsplannen die daarop volgden zoals Plan De Casseres (1930), Plan van der Laan (1946) en J.A. Kuiper (1950)

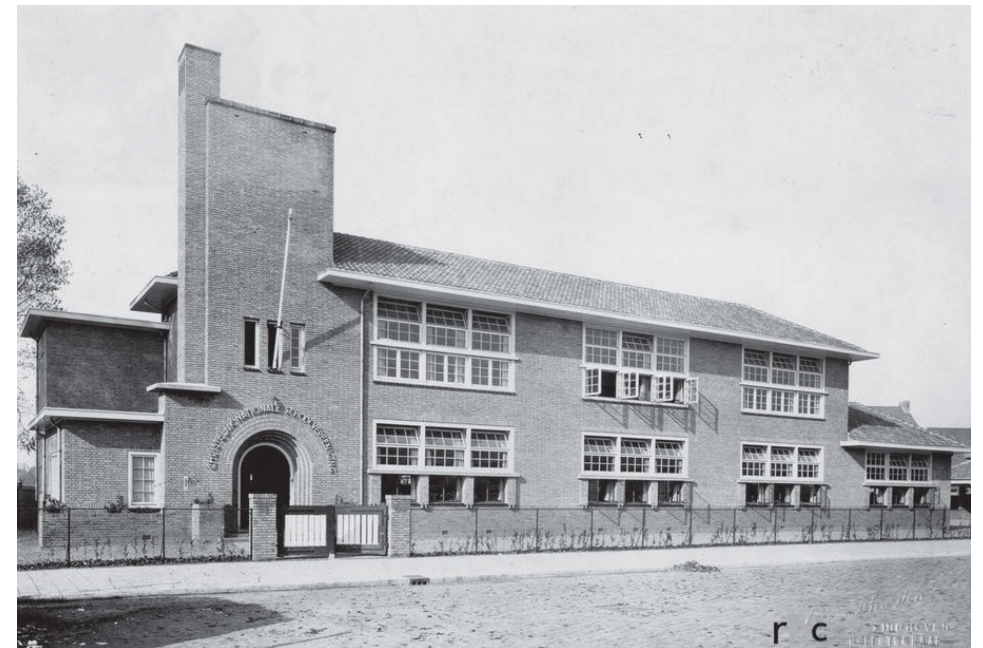
16) Notulen van bestuurs- en ledenvergaderingen CNS mei 1922- dec 1931. Regionaal Historisch Centrum Eindhoven, toegang 10031: 2: 2.

17) Brief aan B&W van G.C. Kools 14 juni 1929

18) Piet Beekman, *Eindhoven. Stadsontwikkeling 1900-1960*, Mierlo 1982, p.140

Studies naar de positionering van de CNS school op het terrein aan de Wattstraat en de nieuwe Galileistraat.

CNS school gezien vanaf de kruising met de Humboldtstraat, 1930

werd door de planners geworsteld met dezelfde kwestie en werden de plannen slechts ten dele uitgevoerd, hetgeen de versnippering van de stadsdelen alleen maar in de hand werkte. Geen van de genoemde planners lukte het volledig te voorzien in een stedenbouwkundige oplossing voor het almaar toenemende verkeer, de snelgroeiende vraag van woningen en de integratie van de omliggende randdorpen. Eindhoven was daardoor een lappendeken geworden van in zichzelf gekeerde wijpjes en buurten die onderling nauwelijks samenhang vertoonden.

Dat gold uiteindelijk ook voor Woensel West. Ondanks de heldere plattegrond van de wijk zelf, functioneerde de wijk in de praktijk als een eiland. Ruimtelijk ging het nauwelijks een verbinding aan met de omliggende uitbreidingswijken en het centrum van Eindhoven. Deze isolatie van de wijk werd voor een groot deel bepaald door de aanwezigheid van de spoorlijn richting Boxtel die de stad bij de afbuiging richting het noorden in tweeën deelde. Er was slechts één spoorovergang vanuit Woensel naar het centrum. Dit werd direct na de aanleg van de spoorbaan al als een probleem ervaren. In 1876 riep de burgemeester van het toen nog zelfstandige Woensel op tot spoedige beëindiging van de

verkeersbelemmering.¹⁹ De barrière die de spoorlijn veroorzaakte (ondanks de verhoging ervan halverwege de jaren '50) maar ook de harde begrenzing van de buurt door drukke verkeersaders in zowel het oosten als zuiden en de aanwezigheid van een bedrijventerrein in het noorden wordt, gecombineerd met het gebrek aan maatschappelijke voorzieningen gezien als een van de redenen waarom het uiteindelijk snel bergafwaarts ging met Woensel West. De oorspronkelijke arbeiders trokken in de jaren '60 en '70 massaal de wijk uit, overbodig geraakt door de opkomende automatiseringsprocessen in de fabrieken die maakten dat er steeds minder mensenhanden nodig waren. Deze pioniers van weleer maakten plaats voor de komst van immigrantenfamilies die afkwamen op de beschikbare kleine arbeiderswoningen met lage huren. Het leefklimaat verslechterde er snel en bereikte een dieptepunt toen het jarenlang gekenmerkt werd door drugshandel, overlast en raamprostitutie. Het zorgde ervoor dat Woensel West in 2007 werd aangemerkt als een van de 40 slechtste wijken in Nederland en daarmee officieel een nationale 'aandachtswijk' vormde, ondanks een forse renovatie en sloopoperatie die in de jaren '80 werd uitgevoerd door de toenmalige woningcorporaties.

De Christelijk Nationale School in Woensel West verschoot ook als een van de eerste L.O. scholen in Eindhoven van kleur in de klaslokalen, in de jaren '80 was 90 procent van de kinderen van buitenlandse komaf.²⁰ Binnen deze context kan ook de sluiting van de Christelijk Nationale School en daaropvolgende leegstand gezien worden. De basisschool sloot uiteindelijk haar deuren omdat de leerlingenaantallen drastisch terugliepen waarna Woensel West tot aan 2009 met de opening van een nieuw maatschappelijk voorzieningen (SPIL) centrum geen een basisschool had. In de periode 2002-2003 werd het inmiddels leegstaande gebouw nog wel ingezet als extra voorziening voor een tweetal speciaal onderwijs instellingen in de buurt die juist te maken hadden met groeiend leerlingenaantal.²¹ In 2008 kreeg het voormalige schoolgebouw een nieuwe functie als creatieve broedplaats die werd geëxploiteerd door Stichting

19) F. Kortie, Het eerste Eindhovense 'hoogspoorplan' of de Tachtigjarige oorlog tegen de Woenselse overweg, *Bouw*, 4 oktober 1947, p. 325

20) <http://www.dichtbij.nl/eindhoven/regionaal-nieuws/artikel/2489917/segregatie-geen-basisschool-witnest-en-zwarthoek.aspx>

21) Raadsvoorstel inzake enkele aanvragen voor voorzieningen in de onderwijshuisvesting met een spoedeisend karakter, 1 oktober 2002 Gemeente Eindhoven

Broedplaats aan Zet, bestaande uit een zestal creatieve ondernemers.²² Dit werd mogelijk gemaakt door het toenmalig culturele stimuleringsbeleid van de gemeente Eindhoven die van een aantal bestaande panden in stad, waaronder ook het monumentale schoolgebouw aan de Galileistraat, zogenaamde 'borrel & bruisplekken' wilde maken teneinde het culturele klimaat in Eindhoven te versterken.²³ Het mogelijk maken van een nieuwe creatieve bestemming voor het voormalige schoolgebouw paste in de grootschalige herstructureringsopgave waar zowel de gemeente als de woningcorporaties voor stonden, de buurt zou van een achterstandswijk getransformeerd worden tot een nieuw aantrekkelijk stedelijk woonmilieu met gemengde woningtypes. Om dit tot stand te brengen wordt sinds 2000 in de buurt een transformatiestrategie gevolgd, die uitgaat van 'organische' ingrepen in de bestaande ruimtelijke structuur door onder meer het toevoegen van nieuwe op maat gemaakte voorzieningen, maar in de praktijk betekent dit vooral de sloop van honderden van de voormalige arbeiderswoningen die momenteel plaatsvindt.²⁴ Inmiddels heeft gemeente Eindhoven besloten tot de verkoop van het voormalig schoolgebouw, waarmee het hopelijk in handen van een nieuwe eigenaar een nieuwe bestemming krijgt en zo een positieve stempel zal kunnen drukken op de transformatie van Woensel West en het voormalige schoolgebouw bovendien een mooie herinnering blijft vormen aan de bijzondere ontstaansgeschiedenis van deze uitbreidingswijk van Eindhoven.

22) <http://www.stichtingbaz.nl/>

23) <http://www.ed.nl/regio/eindhoven/materiaal-genoeg-in-woensel-west-1.2384984>

24) <http://sampac.nl/EUKN2015/www.eukn.org/dsresource0920.pdf?objectid=144515>

J.W. Hanrath, 1925

Korte biografie J.W. Hanrath (1867-1932)

Johan Wilhelm Hanrath werd op 24 december 1867 geboren te Amsterdam. In eerste instantie opgeleid tot bouwopzichter, ontwikkelde hij zich in de praktijk tot architect, onder andere door de in Duitsland opgedane werkervaring bij het bureau van architect Ludwig Hofmann. In 1893 vestigde hij zijn gecombineerde bureau en woonhuis in Hilversum en vanaf dat moment startte hij met het ontwerp van zijn eerste woningen, zoals landhuis Groenendaal (1903-1906) en zijn eigen woonhuis d'Olijftak (1904) in Hilversum. Het betekende het begin van zijn vooral in zijn eigen tijd beroemde en omvangrijke oeuvre dat hoofdzakelijk bestond uit landhuizen, woonhuizen en villa's. Deze woningen waren louter bestemd voor de well-to-do in de allerrijkste gemeentes van Nederland, zoals 't Gooi, rondom de Utrechtse Heuvelrug en Bloemendaal. De duizelingwekkende bouwproductie die het bureau van Hanrath al snel na oprichting leverde, gecombineerd met zijn welvarende en machtige kring van opdrachtgevers is mogelijk te verklaren vanwege zijn goeie komaf. Hanrath's moeder was een telg uit het rijke geslacht Fentener van Vlissingen, waardoor Hanrath zijn jeugd zeer waarschijnlijk in de juiste kringen doorbracht. Zo bouwde hij gedurende zijn loopbaan onder meer royale onderkomens voor beroemde ondernemersfamilies als Fentener van Vlissingen, Van Beuningen en de gebroeders Philips.

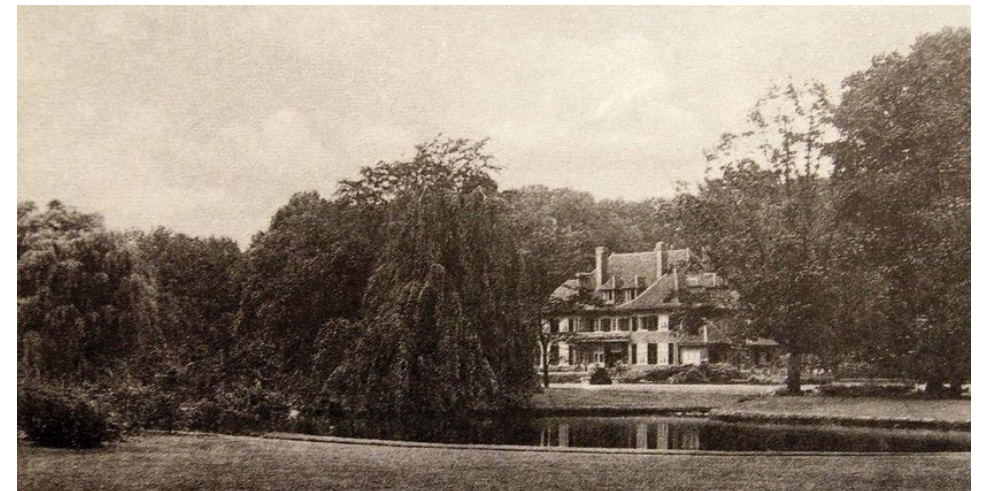
Het werk van de architect wordt in hoofdzaak gekenmerkt door een traditionele bouwstijl, met hier en daar bescheiden modernere en expressionistische uitstapjes, vooral terug te zien bij zijn niet-woningbouwprojecten. Voor zijn landhuizen hanteerde hij geen duidelijke herkenbare stijl, Hanrath stond erom bekend dat hij zijn ontwerpen in nauw overleg met zijn opdrachtgevers ontwikkelde. Volgens zijn latere partner Paul H.N. Briët (1894-1978) streefde Hanrath in zijn werk naar rust en orde. Deze creëerde hij door een symmetrie in bouwvolumes, plattegrond en gevels, die hij af en toe onderbrak ter versterking van de levendigheid van een bouwwerk. Qua interieur streefde hij eenvoud na, een meer decoratieve detaillering paste hij toe rond ramen en deuren in de gevel. Daarnaast streefde hij een oprecht materiaalgebruik na, het onbewerkte oppervlak bleef vaak in het zicht in zijn interieurs.¹ Zijn landhuisarchitectuur is in dat opzicht enigszins verwant aan de Engelse Arts and Crafts-beweging waar ambacht, natuurlijke materialen en verankering in lokale tradities en stijlen een belangrijke rol speelde. Bij Hanraths landhuizen zijn ook vernaculaire invloeden te vinden die typisch Nederlands zijn, zoals verwijzingen naar boerderijtypologieën.

Eindhoven

Naast zijn werk in 't Gooi en op vele andere plekken verspreid door het land, is een groot deel van zijn gebouwde oeuvre terug te vinden in Eindhoven waar hij veel werkte in opdracht van het Philipsconcern. Zo had hij een groot aandeel in de bouw van woningen in de company town Philipsdorp dat rond 1910 werd gesticht in de nabijheid van het fabrieksterrein en ontwierp hij in diezelfde periode diverse woningen in Villapark Tongelre, een uitbreidingswijk voor de hooggeplaatsten uit het bedrijf. Noemenswaardig is de imposante rijksmonumentale villa 'De Laak' voor directeur Anton Philips (1906-1907). Opvallend was bovendien dat hij gedurende de jaren '20 en '30 in Eindhoven talloze schoolgebouwen bouwde, vaak ook in opdracht van Philips die naast gloeilampenfabrikant ook opdrachtgever was van honderden (sociale) personeelwoningen en bijbehorende voorzieningen zoals scholen, buurthuizen en winkels. In het (slechts deels geïnventariseerde) archief van J.W. Hanrath, dat toegankelijk is in Het Nieuwe Instituut te Rotterdam, tellen we tot aan 1932 meer dan 13 schoolgebouwen in Eindhoven.

Woonhuis d'Olijftak (1904), Hilversum

Landhuis 'T Bouwhuis (1923-1926), Enschede

1) P.N.H. Briët, In Memoriam J.W. Hanrath, *Bouwkundig Weekblad* 53 1932, p. 265-266

Villa 'De Laak' (1906-1907), Eindhoven

Zijn goedlopende bureau wordt in de jaren '20 uitgebreid met zijn zoon Jan David Hanrath die echter in 1928 op 29 jarige leeftijd overlijdt. Daarna volgt opvolging door de jonge Paul Briët die het bureau na Hanrath's dood in 1932 voortzet en zich eveneens richt op het ontwerpen van villa's, landhuizen en scholenbouw en zich buigt over de verbouwingen en uitbreidingen van het eerdere werk van Hanrath.

Hanrath was naast de eindeloze reeks woonhuizen die hij produceerde ook verantwoordelijk voor het ontwerp van een bescheiden aantal andere bouwwerken zoals ziekenhuizen, kantoorgebouwen, kerken en zoals gezegd scholen. Dit werk krijgt in de vakliteratuur vrijwel geen enkele aandacht en Hanrath wordt in artikelen in contemporaine tijdschriften als *Bouw* en *Bouwkundig Weekblad* uitsluitend geprezen om zijn landhuisarchitectuur. De landhuizen die hij ontwierp voor de familie Fentener Van Vlissingen in Helmond en Hoogh-Duine in Bloemendaal worden bijvoorbeeld geroemd 'als de zuivere uitwerking van zijn architectonische ideeën' en hij wordt door collega H.M. Kraayvanger 'een meester in het genre van de landhuizen' genoemd.² En ondanks zijn ongelooflijk uitgebreide oeuvre ontbreekt er een monografie of andere uitvoerig overzicht van het werk en het leven van de architect.³ Dit heeft waarschijnlijk te maken met zijn traditionele, soms historiserende bouwstijl, die niet bijzonder opvalt tussen de productie van tijdgenoten. Aan het einde van zijn loopbaan liep Hanrath amper meer mee in de voorhoede. Deze werd bepaald door H.P. Berlage (1856-1934), K.P.C. de Bazel (1869-1923) en de jonge W.M. Dudok (1884-1974) die allen op een verschillende manier, zowel in geschrift als in ontwerp, zochten naar een vervolmaking van een nieuwe rationele architectuur. Erkenning voor zijn werk kreeg hij daarentegen (weliswaar op een later moment) wel, talloze van zijn gebouwen hebben inmiddels de status van rijksmonument of gemeentelijk monument gekregen.

2) A.P. Smit, Over het werk van J.W. Hanrath, *Bouwkundig Weekblad* 53 1932, p. 296 en H.M. Kraayvanger, In Memoriam Architect J.W. Hanrath, *Het R. K. Bouwblad* 1931-1932, p.401

3) Wel verscheen in 2010 een online gepubliceerde Masterscriptie over de ontwikkeling van woonhuizen van Hanrath, hoofdzakelijk in 't Gooi: S. van der Zweth, *J.W. HANRATH (1867-1932)*, Universiteit Gent, 2010.

Architectonische- en cultuur- historische analyse

Schoolontwerp binnen het oeuvre van J.W. Hanrath: een korte stilistische uiteenzetting

Hanrath ontwierp naast het grote aantal landhuizen slechts een beperkt aantal openbare gebouwen. De nieuwbouw van het Utrechtse Diaconessenziekenhuis (1929) en een verbouwing van het stadhuis van Breda (1924-1927) zijn de belangrijkste openbare gebouwen die door Hanrath's bureau werden uitwerkt. Wel ontwierp Hanrath tussen 1901-1932 tussen de 15 en 20 scholen waarvan de meeste in Eindhoven en Hilversum werden gebouwd.

In Hilversum, zijn woonplaats, werd van zijn hand in 1904 aan de Mozartlaan de Godelindeschool gebouwd, een nogal deftig gebouw met forse staande raampartijen. Deze school heeft een haast neoclassicistische uitstraling. De voor deze stijl typische decoratie en ornamentiek heeft Hanrath echter weggelaten. We zien hier in de gevel geen natuursteen elementen, ook zijn er geen pilasters of timpanen toegepast, zoals Hanrath wel zou doen bij een van zijn meest bekende gebouwen uit diezelfde periode de Eindhovense villa De Laak die hij in 1907 voor Anton Philips ontwierp.

Het exterieur van het Hilversumse schoolgebouw is aanzienlijk soberder, met witte, houten kozijnen in een heldere symmetrische compositie waarbij de beperkte decoratie vooral gezocht is in decoratief metselwerk. In 1913 realiseerde Hanrath, dit keer in samenwerking met architect P.N. Leguit, een grote ambachtsschool in Alkmaar. Dit monumentale gebouw aan de Bergerweg heeft net als de villa voor

Godelindeschool te Hilversum, 1904

Anton Philips een strenge, neoclassicistische stijl door de verschillende timpanen, geprofileerde lijsten en de naar voren verspringende risalieten, en dat alles in een symmetrische gevelcompositie.

Scholen in Eindhoven

De Nutsschool aan de Reigerlaan, de eerste school die Hanrath ontwierp in Eindhoven, werd gebouwd tussen 1914 en 1915 en heeft dezelfde statige maar sobere stijl als zijn Hilversumse Godelindeschool uit 1904. Decoraties blijven vrijwel beperkt tot metselwerkpatronen en de gevel is compromisloos symmetrisch. Beide scholen hebben een relatief steil schilddak. Ook deze school heeft net als vele andere gebouwen van Hanrath de status van rijksmonument gekregen.²⁵

De Philipskleuterschool uit 1927 (inmiddels gesloopt) laat een verschuiving zien in het werk van Hanrath. Het schoolgebouw is hier uitwerkt in een meer

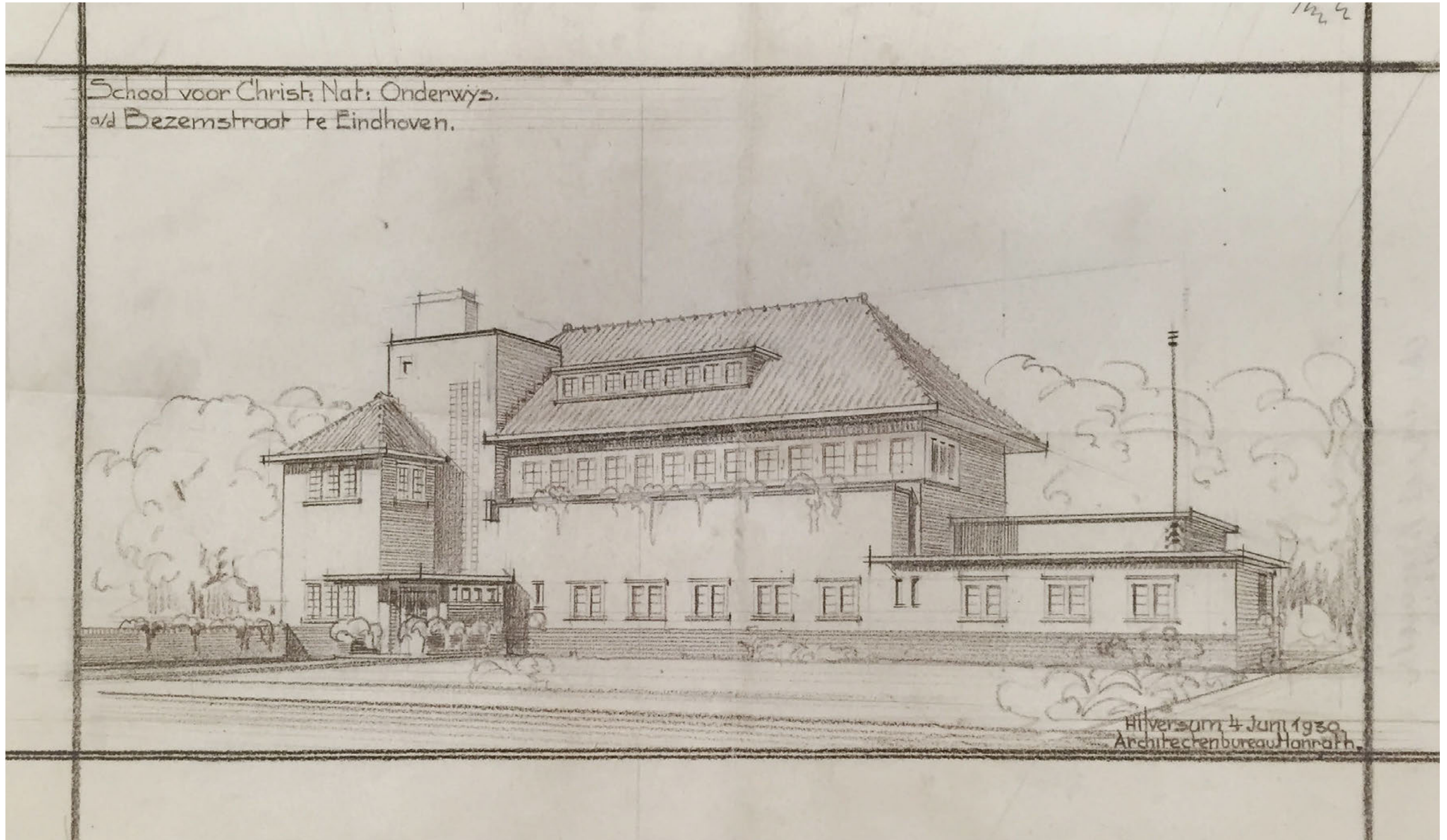
25) In Eindhoven zijn ten minste negen gebouwen van Hanrath aangewezen als rijksmonument, waaronder de school aan de Reigerlaan met bijbehorende onderwijzerswoning, de woning van Anton Philips met de bijbehorende dienstwoningen, en de villa "Huize de Goren" voor textielfabrikant J. Elias.

Philipskleuterschool te Eindhoven, 1927 (gesloopt)

expressionistische stijl die doet denken aan het dan populaire werk van de Amsterdamse School en Hanraths stadsgenoot W.M. Dudok. In tegenstelling tot de eerdere scholen van Hanrath heeft de Philipskleuterschool een opvallend horizontale geleding. Het gebouw heeft nu speelse, verspringende gevelvlakken gekregen, de ramen hebben hier veelal een horizontale verdeling en ligging. Deze horizontaliteit wordt nog eens versterkt door de grote dakoverstekken en de betonnen banden in de gevel. Waar Hanraths vroege scholen veelal een statige, institutionele sfeer uitstralen, begint met deze kleuterschool in opdracht van gloeilampenfabrikant Philips een tweede periode waarin de schoolgebouwen in een minder strenge, expressionistischere stijl worden vormgegeven.

De wending naar een meer expressionistischere stijl valt samen met de komst van Paul Briët naar het architectenbureau Hanrath, wat zou kunnen betekenen dat deze jonge ontwerper deze modieuze ontwerpstyl introduceerde. Maar of deze stilistisch vernieuwing nu door Hanrath, Briët, of een andere ontwerper op het bureau werd geïntroduceerd, duidelijk is dat we bijna kunnen spreken van een standaardontwerp dat het bureau ontwikkelde voor de bouw van een tweetal

Nutscholen aan de Akkerstraat en de Schoenmakersstraat in Eindhoven, en de lagere scholen voor het Christelijk Nationaal Onderwijs aan de Galileistraat, de Bezemstraat en de Leenderweg, die alle vijf gebouwd werden omstreeks 1929-1930. Deze scholen hebben allereerst een asymmetrische gevelcompositie en plattegrond, dit in tegenstelling tot de eerdere scholen van Hanrath. De hoofdingangen zijn bij deze scholen naar een van de hoekpunten van het gebouw verschoven. Ten tweede hebben de scholen eerder een horizontale geleding, wat is bereikt door grote horizontale ramen toe te passen, en soms met betonnen banden in de gevel. Ook zorgen de dakoverstekken en de diepe lintvoegen voor een extra benadrukking van de horizontaliteit.

Ten derde wordt er bij deze latere scholen een nieuw stijlelement gebruikt: in elkaar geschoven kubistische gebouwvolumes. Deze vormtaal werd in die jaren veelvuldig toegepast door W.M. Dudok, wiens beroemde raadhuis (1928-1931) in Hilversum misschien wel het belangrijkste voorbeeld is van dit baksteenkubisme. Maar ook in Dudoks Hilversumse schoolontwerpen herkennen we een veelvuldige toepassing van dit stijlelement. Hanrath en Briët hebben dit baksteenkubisme nooit zo consequent doorgevoerd als ontwerpers als Dudok of J.J.P. Oud, maar gingen wel mee in deze modieuze bouwstijl.

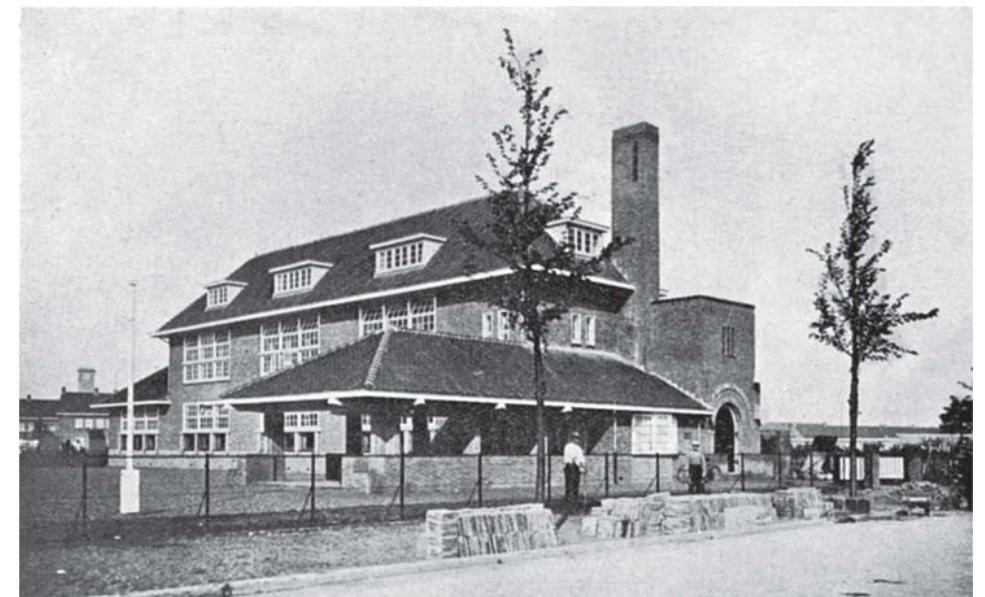
De oprichting van de Vereniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs

De CNS – de Vereniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs – is een organisatie die voortkwam uit de 19e en vroeg-20e-eeuwse discussie over de vormgeving van het Nederlandse onderwijsbestel. Dit conflict vond haar oorsprong in de Franse tijd (1795-1813) en de Onderwijswet van 1806. Het onderwijs was toen in feite gematigd protestants; meer orthodoxe vormen en expliciet katholiek onderwijs was verboden. In de loop van de 19e eeuw ontstond hiertegen steeds meer verzet; zowel protestanten en katholieken vonden dat hun geloofsopvattingen niet voldoende in het onderwijs naar voren werden gebracht. De overheid zou te veel haar vrijzinnig-protestante stempel drukken op het onderwijs, wat door orthodoxe protestanten als te liberaal werd beschouwd en al helemaal niet gewaardeerd werd door het katholieke volksdeel.

De invloedrijke antirevolutionaire staatsman Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876) was aanvankelijk een pleitbezorger van een reformatie van het algemene onderwijs; later veranderde hij van mening omdat hij ook wel beseftte

L.O. School aan de Akkerstraat, 1930

School voor Christelijk Nationaal Onderwijs aan de Leenderweg, 1935

Spotprent met de 'schoolbouwhysterie' als onderwerp

dat in het verzuilende Nederland nooit consensus zou kunnen ontstaan over de inhoud van dit algemene christelijke onderwijs. Beter was dan een openbare, seculiere staatschool, en eigen, christelijke scholen waar de eigen groep de zuiverheid kon bewaren. Op die manier kon iedereen het eigen, ideale onderwijs geven, of dat nu vrijzinnig-protestant, orthodox-protestant of katholiek of joods was. De Onderwijswet van 1857 bood een gedeeltelijke oplossing voor het probleem van het religieuze of levensbeschouwelijke onderwijs. De overheid bleef verantwoordelijk voor het seculiere (vrijzinnig christelijk) onderwijs, de verschillende religieuze groepen kregen de vrijheid om hun eigen scholen op te richten, mits ze dit zelf financierden. Zowel het katholieke als het protestante volksdeel had hiermee een belangrijke overwinning behaald, toch bleven ze zich gediscrimineerd voelen vanwege de afwezigheid van overheidsfinanciering voor het bijzonder onderwijs wat het oprichten van eigen scholen uiteraard sterk belemmerde. Dat weerhield de voorman van de gematigd orthodox-protestanten Groen van Prinsterer er toch niet van de Vereniging voor Christelijk Nationaal

Onderwijs (CNS) op te richten. Deze vereniging, opgericht in 1860, had als doel het orthodox-protestante onderwijs te stimuleren en te financieren. Daarmee was echter de kou nog niet uit de lucht en woedde de schoolstrijd door totdat met de Schoolwet van 1889 de eerste stappen werden gezet naar de gelijkstelling van financiering van algemeen en bijzonder onderwijs. Protestant, katholieken of Joden konden door deze wet ook aanspraak maken op overheidsfinanciering voor lerarensalarissen maar daarvoor moest er wel aan allerlei voorwaarden worden voldaan. Of de financiering werd goedgekeurd was verder sterk afhankelijk van de lokale politiek.

Om de voortslepende schoolstrijd voor eens en voor altijd op te lossen werd door het liberale kabinet van minister-president Cort van der Linden in 1917 een grondwetswijziging doorgevoerd waarmee de subsidiëring van het bijzonder onderwijs volledig gelijkgetrokken zou worden met het openbare onderwijs. De nieuwe grondwetsartikelen werden verder uitgewerkt in de Schoolwet van 1920 die onder andere inhield dat de lerarensalarissen door het Rijk zouden worden betaald, de schoolklassen kleiner werden en dat de opleiding voor onderwijzers zou worden verbeterd. Ook werd in de Schoolwet in 1920 vastgelegd dat subsidieregelingen voor openbaar en bijzonder onderwijs gelijk werden getrokken. Eerder, in 1888, was al wettelijke geregeld dat zowel het openbare als het bijzondere onderwijs kon rekenen op 25% subsidie van het Rijk op de bouwkosten voor een nieuwe school, bij openbare scholen werd de overige 75% betaald door gemeentelijke overheden. Het bijzonder onderwijs kon van deze regeling slechts sporadisch gebruik maken en was voor de resterende 75% afhankelijk van giften uit de eigen achterban en inkomsten uit schoolgeld.²⁶ Toen dit in 1920 werd gelijkgetrokken schoten de nieuwe scholen als paddenstoelen uit de grond; door sommige criticasters van het bijzonder onderwijs werd deze ontwikkeling bestempeld als 'schoolbouwwaanzin' en 'schoolbouwhysterie'.²⁷ Om de bouwwoede enigszins te beteugelen trof de Nederlandse overheid al in 1922 en 1924 maatregelen om de kosten binnen de perken te houden. Onder andere werd het gebruik van kostbare materialen verboden.²⁸

26) Spoelstra, Y. 2004. Schoolvoorbeelden. p. 33 (<http://ytekespoelstra.nl/schoolvoorbeelden/>)

27) Dodde N. & Esseboom, C. 1996. 'Opvoeding of onderwijs – onderwijssysteem en schoolgebouw sinds 1801. In: Boersma, T. & Verstegen, T. red. **Nederland naar school: twee eeuwen bouwen voor een veranderd onderwijs**. Rotterdam: NAI Uitgevers. p. 25.

28) Bergeijk, van, H. 1996. 'Om het beeld van de school 1900-1950', in: In: Boersma, T. & Verstegen, T. red. **Nederland naar school: twee eeuwen bouwen voor een veranderd onderwijs**. Rotterdam: NAI Uitgevers. p. 130.

In Eindhoven werd in 1912 geprobeerd om een lokale afdeling van de CNS op te richten, dat leidde niet tot concrete resultaten. Vijf jaar later, in 1917, kreeg de vereniging meer structuur maar het ontbreken van financiële middelen verhinderde de scholenbouw. De gelijktrekking van het onderwijs in 1920 opende deuren. In een vergadering in januari 1921 werden de mogelijkheden van de nieuwe wet besproken door de leden van het bestuur. Al snel volgden er bezoeken aan lokale bestuurders en nog datzelfde jaar werd de eerste steen gelegd voor een school aan de Iepenlaan, die vervolgens in 1922 werd geopend.

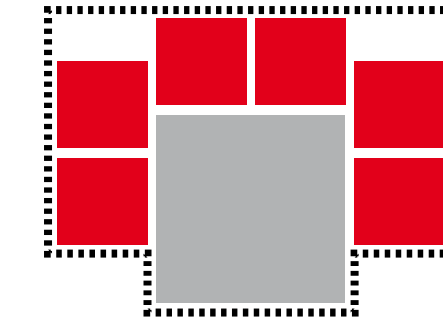
De ontstaansgeschiedenis van de CNS had duidelijk te maken met de sterke groei van het personeelsbestand van Philips in de jaren '20. Voor een belangrijk deel werden er mensen aangetrokken van boven de rivieren (Drenthe en Groningen) van wie velen een protestante levensovertuiging hadden in tegenstelling tot de overwegend katholieke Brabanders. Hoewel CNS onafhankelijke opereerde van het Philipsconcern konden ze wel rekenen op de financiële steun van Anton Philips die op allerlei manieren probeerde bij te dragen aan een goede woon-werkomgeving voor zijn personeel. De steun aan de orthodoxe protestante vereniging kwam dus niet zozeer uit religieuze overwegingen, maar werd vooral ingegeven door zakelijke belangen.

Ook bij de bouw van de school aan de Galileistraat was Anton Philips' persoonlijke hulp nodig. Zowel het gebouw als de grond vielen duurder uit dan aanvankelijk geraamd was, waardoor het gemeentebestuur het proces vertraagde, dit tot grote ergernis van de CNS. Anton Philips is op dat moment enkele maanden in de Verenigde Staten maar is bij terugkomst direct bereid te onderhandelen met de burgemeester en wethouders.²⁹ Binnen de kortste keren kon er begonnen worden met de bouw van de school en in amper een half jaar werd de school neergezet.

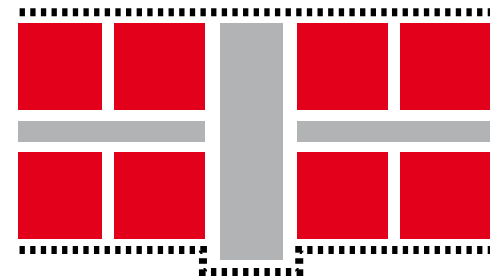
Typologie van het schoolgebouw

Niet alleen de onderwijswetgeving en onderwijsmethodologie waren in de jaren '20 en '30 volop in ontwikkeling; ook in het architectenvak was er een levendig debat over de vormgeving van schoolgebouwen gaande. Deze discussie was al in de 19e eeuw op gang gekomen toen het onderwijs voor grotere groepen toegankelijk werd. In feite moest er vanaf dat moment een geheel nieuwe gebouwtypologie worden ontwikkeld en was de vormgeving

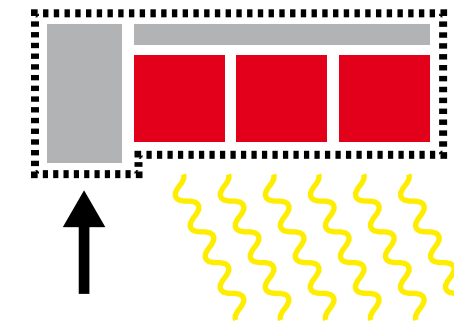
29) Notulen van bestuurs- en ledenvergaderingen CNS mei 1922- dec 1931. Regionaal Historisch Centrum Eindhoven, toegang 10031: 2: 2.

19de-eeuwse typologie waarbij de klaslokalen rond een monumentale hal zijn gesitueerd. Hanrath paste deze typologie toe in zijn Trompschool in Hilversum

Veel voorkomende schooltype waarbij een middengang toegang biedt tot de klaslokalen. Niet alle lokalen hebben een optimale bezonning bij deze typologie.

20ste-eeuws schooltype met asymmetrische plattegrond waarbij de klaslokalen zo mogelijk op het zuiden georiënteerd. Deze corridorscholen zijn veel gebouwd in de 20ste eeuw en werden ook door Hanrath en Briët toegepast in hun Eindhovense schoolontwerpen waaronder de CNS-school aan de Galileistraat.

van schoolgebouwen een urgente maatschappelijke kwestie geworden. Om architecten bij te staan bij het bouwen van de vele nieuwe scholen had H.J. Kockx, architect bij de rijksonderwijsgebouwen te Den Haag, samen met K. Brants, een onderwijsinspecteur te Leiden en E.J. Rothuizen, architect te Arnhem het boek *Scholenbouw* (1924) samengesteld. Esthetiek was voor deze heren van minder belang, met het boek wilden ze vooral praktische richtlijnen geven voor de bouw van schoolgebouwen. Plattegronden waarbij de klaslokalen toegankelijk werden gemaakt met een middengang moesten naar hun oordeel zoveel mogelijk vermeden worden, dit omdat bij dit plattegrondtype een groot aantal lokalen geen optimale bezonning kregen. Scholen waarbij de klaslokalen ramen hadden op het zuid- zuidoosten of west-zuidwesten hadden hun sterke voorkeur. Vanzelf resulteerde dit in een schooltype dat in de literatuur wel de corridorschool wordt genoemd, waarbij de lokalen eenzijdig zijn geschakeld langs een gang of corridor. Van dit type zijn in de 20e eeuw een groot aantal gebouwd.

Het is niet duidelijk of Hanrath van dit boek uit 1924 op de hoogte was, wel zien we dat hij, zoals in *Scholenbouw* werd geadviseerd, de middengang in zijn scholen uit het eind van de jaren '20 en begin jaren '30 begint te vermijden. Ook vinden we in zijn latere werk niet meer de plattegrond waarbij de klaslokalen rondom een grote centrale hal worden gesitueerd zoals hij eerder bij de Hilversumse Trompschool uit 1906 nog wel had gedaan. De Eindhovense scholen die rond 1930 werden gebouwd zijn allemaal corridorscholen waarbij één lange gang aan de noordkant van de school de klaslokalen verbindt die zoveel mogelijk op het zuiden (zuid-oosten) zijn georiënteerd.

Dit type scholen, maar ook scholen uit de na-oorlogse periode, voldoen door hun ruimtelijke opbouw niet meer aan de hedendaagse onderwijskundige eisen. In 1985 werd de Wet op Basisonderwijs geïntroduceerd wat in de praktijk de samenvoeging van de kleuterschool en lagere school betekende. Hierdoor werd de druk op schoolgebouwen verhoogd en ontstond er ruimtegebrek. De kleine behuizing werd vaak opgelost door op het terrein noodlokalen te plaatsen of wanneer de locatie het toestond de school uit te breiden met nieuwbouw. Maar vaker nog verhuizen scholen naar nieuwbouwlocaties elders in de wijk. Dit zijn over het algemeen multifunctionele accommodaties (in Eindhoven zogenaamde SPIL centra) waar basisschoolonderwijs wordt gecombineerd met naschoolse opvang, peuterscholen en allerlei andere maatschappelijke voorzieningen. Als gevolg hiervan staan corridorscholen vaak lange tijd leeg in afwachting

van een nieuwe functie. Dit geldt ook voor de hier bestudeerde school aan de Galileistraat en deze situatie is bovendien exemplarisch voor de andere scholen die Hanrath in Eindhoven ontwierp. In de school aan de Leenderweg is inmiddels een gezondheidscentrum gevestigd en de lokalen van de voormalige Montessorischool aan de Akkerstraat zijn door een particulier wooncollectief getransformeerd tot appartementen.³⁰ Betreurenswaardig is het lot van de school aan de Schoenmakersstraat, deze is halverwege 2000 gesloopt met het vertrek van de Jenaplanschool naar een nieuwbouwlocatie. Daarmee is de school aan de Galileistraat het enige overgebleven schoolgebouw uit Hanraths' Eindhovense serie scholen die nog in redelijk originele staat verkeert.

Concluderend kunnen we stellen dat de school aan de Galileistraat een architectonische vertaling is van het klassikale onderwijs zoals dit in de onderwijswetgeving van 1920 is beschreven. Deze klassikale, niet flexibele plattegrond biedt voor hedendaags onderwijs te veel beperkingen. Vanuit stedenbouwkundig en cultuurhistorisch oogpunt is het voormalige schoolgebouw echter wel degelijk een interessant object. De school is nauw verbonden met de vooroorlogse ontwikkeling van Eindhoven en het Philipsconcern. Daarnaast is het gebouw een interessant overblijfsel van de verzuiling en de emancipatie van orthodoxe protestanten in Eindhoven.

30) <http://wonenindescrijver.nl/documenten/folder.pdf>

*17. Eindhoven. Galileistraat.
Chr. Nationale School.*

CNS school aan de Galileistraat, 1934

Voorgevel aan de Galileistraat, 2015

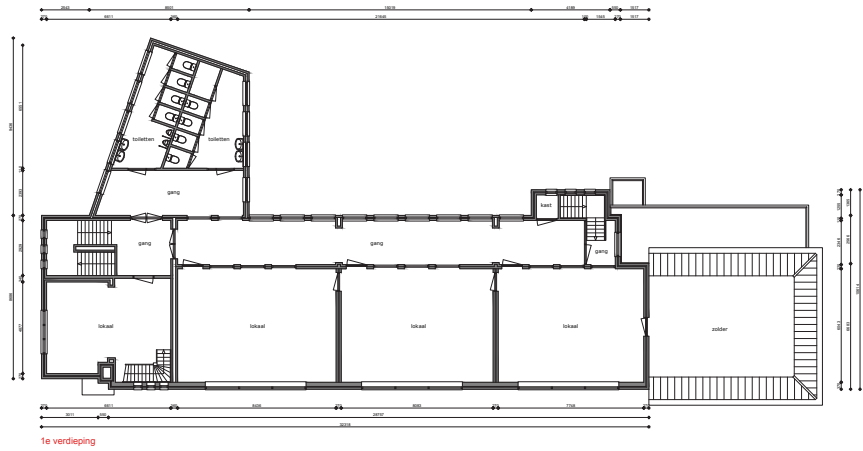
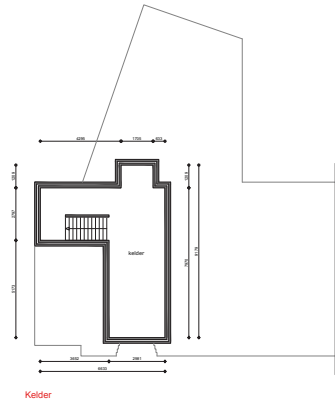
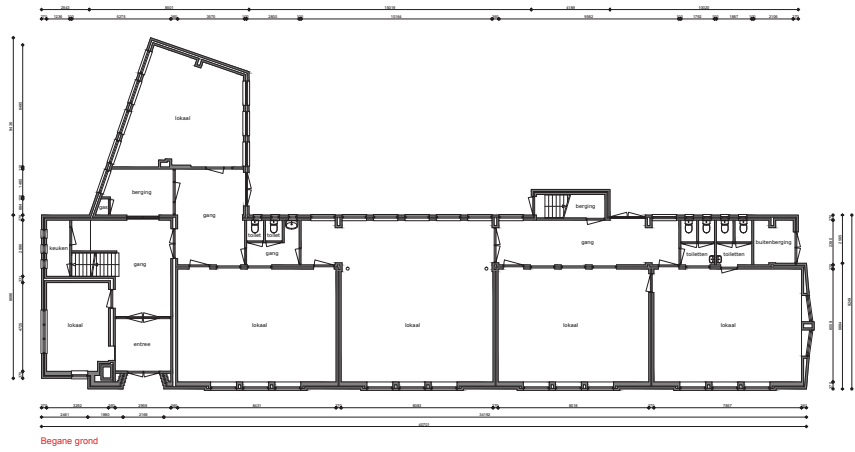
HENDRIKS
MARKTSTRAAT 10

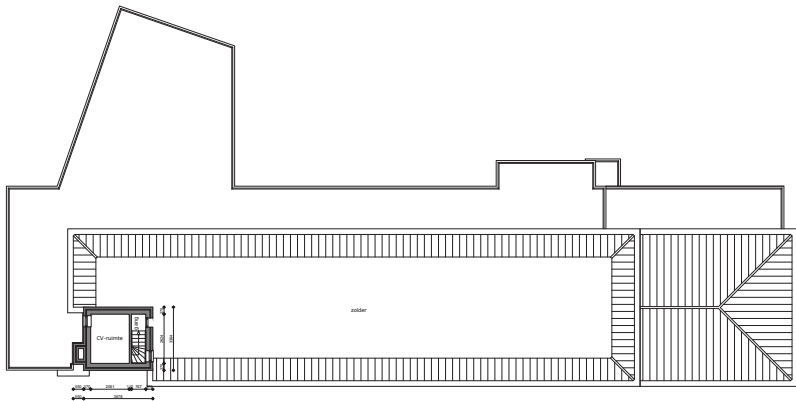

Noordgevel, 2015

2e verdieping

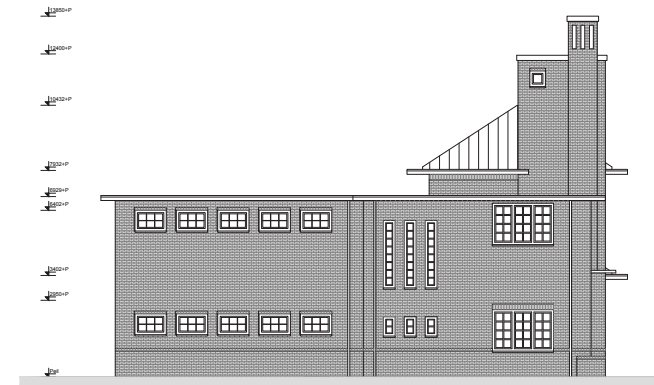

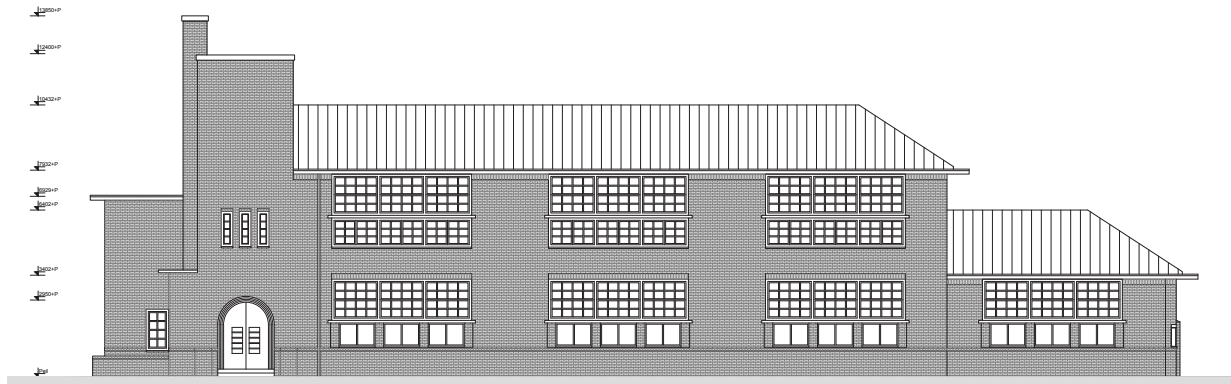
Doorsnede A-A

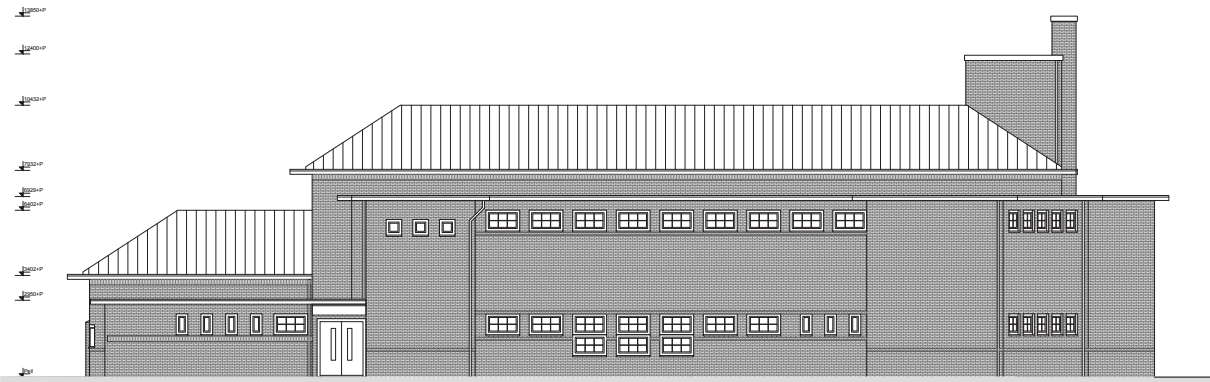
Rechterzijgevel

Linkerzijgevel

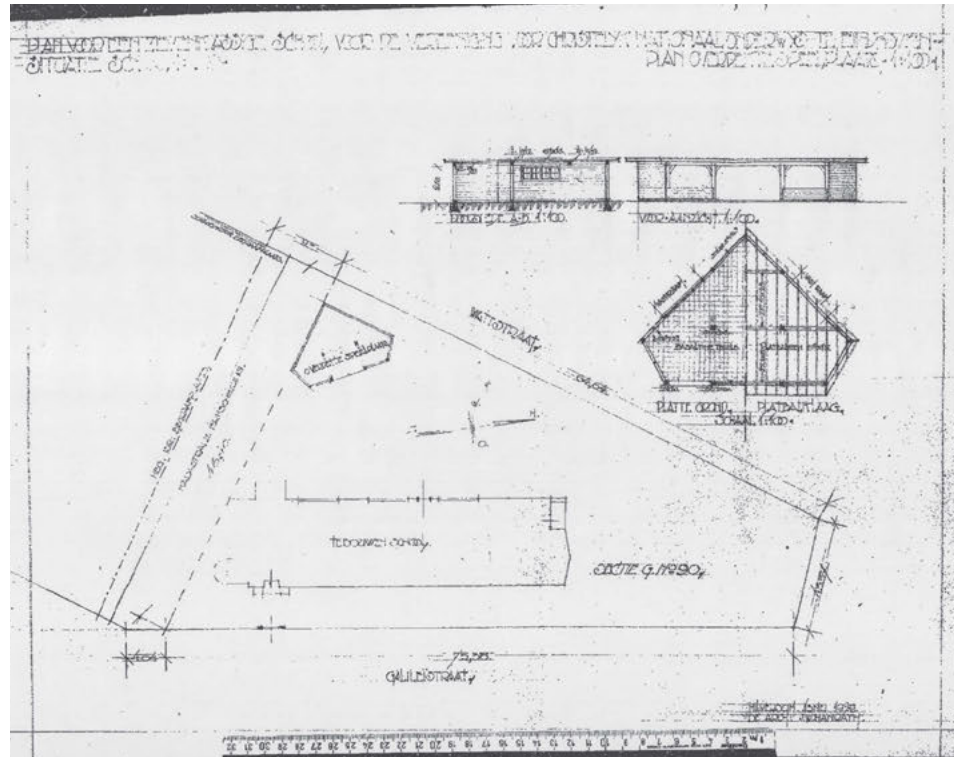

Voorgevel

Achtergevel

 gemeente Eindhoven BVO-meting				
Galileestraat 2 (5621AE)			Grond & Vastgoed/Bouw & Onderhoud	
Digitaal archiefnaam: #615621AE2010-01	Get.: N.P.	Geet.: B.S.	Schaal: 1:100	Dossiernr.:
Model:	Datum: 01-12-2010		Formaat: A1	
Fase:	1	2	3	4
	1	2	3	4
	1	2	3	4
	1	2	3	4

Studie naar een overdekte speelruimte bij de CNS school (1929). Het is niet te herleiden of dit gebouwtje uiteindelijk is gerealiseerd op het schoolterrein.

Beschrijving van het gebouw en haar bouwgeschiedenis

Algemene beschrijving

De voormalige CNS school aan de Galileistraat heeft een in baksteen opgetrokken, langwerpig hoofdvolume waarin op de begane grond vier en op de eerste verdieping drie klaslokalen zijn ondergebracht. Dit volume wordt afgedekt met een schilddak met flauwe dakhellingen en relatief grote dakoverstekken dat gedekt is met donkere, verbeterde Hollandse pannen. De lange gevel aan de Galileistraat waarachter zich de lokalen bevinden is op het oosten georiënteerd en heeft op de begane grond en de verdieping grote samengestelde ramen (per klaslokaal één).

Oorspronkelijke opzet

Op de begane grond biedt de hoofdentree aan de Galileistraat toegang tot een hal met trappenhuis. Het vertrek links naast de entree was de kamer van het hoofd van de school. Door een raam – dat nu is dichtgezet – kon hij de kinderen de school binnen zien lopen. In deze kamer bevinden zich vaste kasten die bij

de oorspronkelijke architectuur behoren. In de hoek in de oostgevel bevindt zich hier bovendien nog het oorspronkelijke deurtje van de brievenbus die in de muur naast de deur zit. Ook de houten tochtdeuren met verticale strookvensters (elk onderverdeeld in 5 ruiten waarvan de bovenste getoogd) in het entreeportaal zijn originele gebouwonderdelen.

In de oorspronkelijke plattegrond kon men na het entreeportaal direct rechts afslaan naar een gang die toegang bood tot de vier klaslokalen op de begane grond. Door een interne verbouwing is dit niet meer zichtbaar. Deze verbouwingen komen verderop in het rapport in meer detail aan bod. Vanuit de hal komt een bordestrap op de eerste verdieping uit in een gang waaraan drie klaslokalen gelegen zijn. Het trappenhuis is zoals het hele gebouw zeer eenvoudig maar verfijnd gedetailleerd en bezit nog de originele houten trapleuningen.

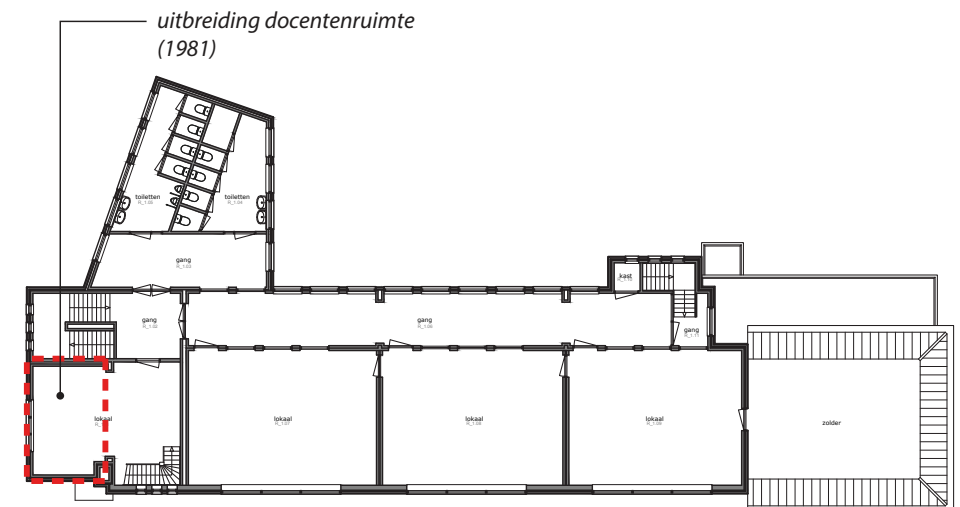
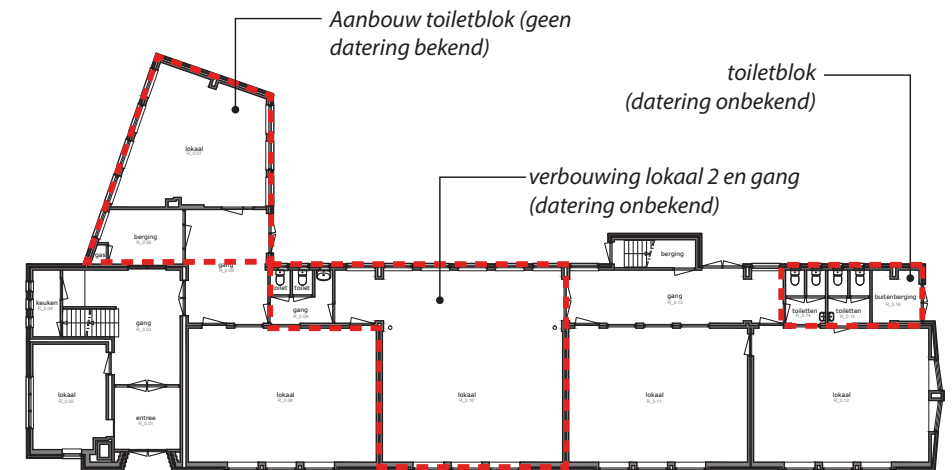
De ruimte direct aan de rechterhand, op de hoek van het gebouw, was de lerarenkamer en was oorspronkelijk aanzienlijk kleiner. Vanuit de lerarenkamer leidt een vaste trap naar een kleine ruimte op de tweede verdieping. Waarschijnlijk is dit vroeger gebruikt als berging; nu staan hier de technische installaties.

Aan het einde van de gang op de eerste verdieping bevindt zich een vluchtrappenhuis dat uitkomt op het speelplein.

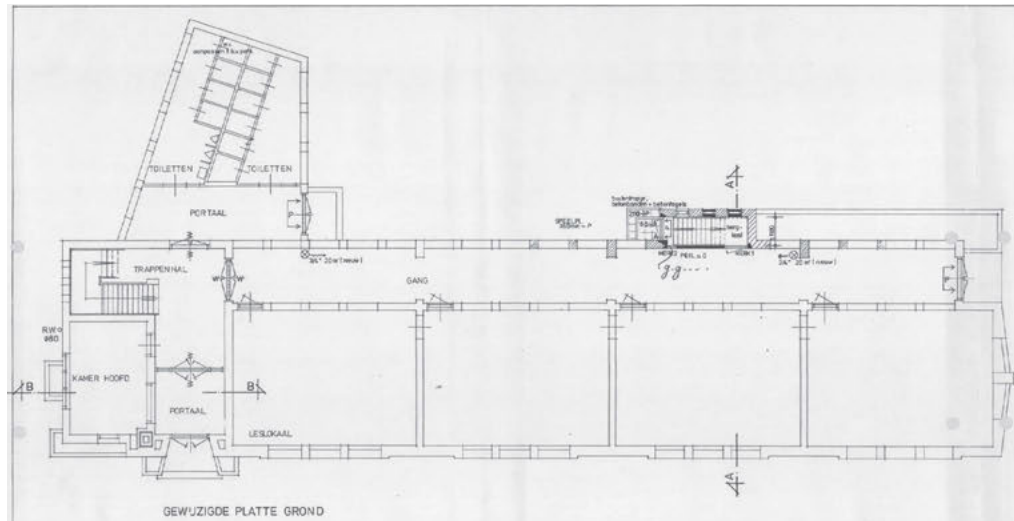
Onder de centrale hal op de begane grond ligt een kelder die dienst heeft gedaan als kolenhok en opstelplaats voor de verwarming. De betonnen keldertrap en metalen trapleuning die eindigt in een sierlijke krul zijn nog origineel. De zolder onder het schilddak vormde geen functioneel onderdeel van het gebouw en wordt nu gebruikt als berging.

Latere wijzigingen en toevoegingen

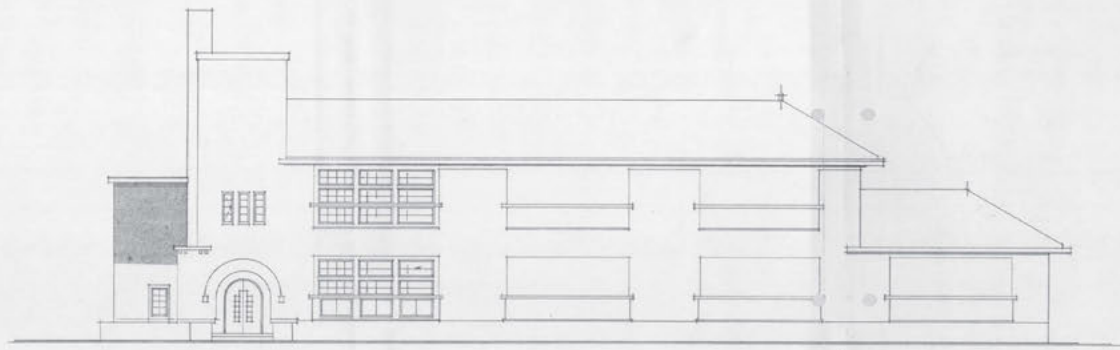
Een eerste verbouwing die plaatsvond betreft een tweelaagse aanbouw aan de westzijde van het schoolgebouw waarin de toiletten zijn ondergebracht. De plattegrond van deze kleine vleugel is een onregelmatige vierhoek waarvan de gevels aan de Groenoudseweg parallel lopen met de straat; de gevel aan de zijde van het speelplein is haaks op het gebouw gezet. Deze bijgebouwde ruimte werd ingericht als toiletruimte, zowel op de begane grond als de verdieping;

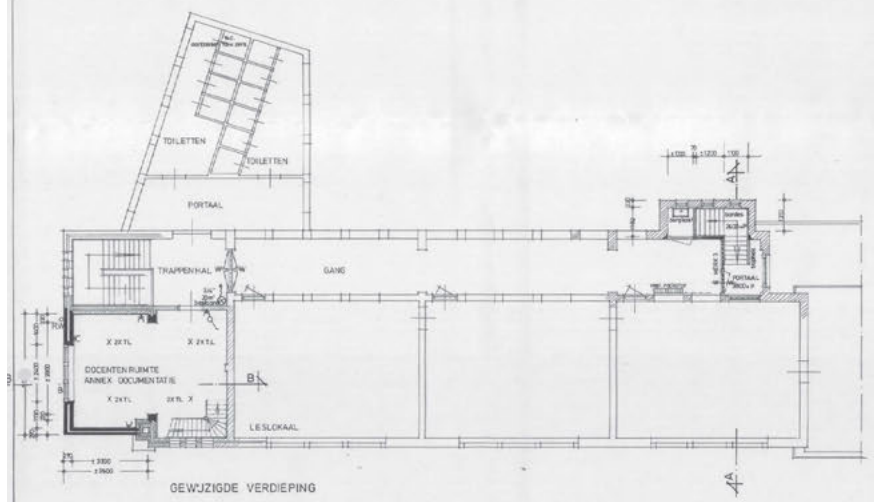
Belangrijkste wijzigingen in de plattegrond

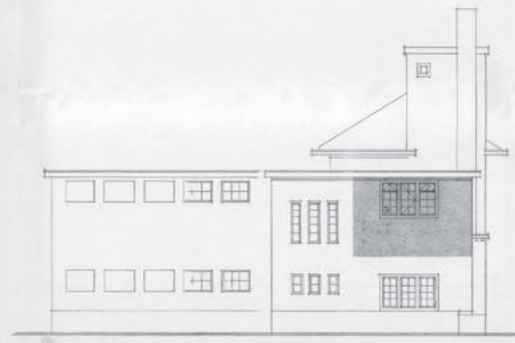
GEWUJZIGE PLATTE GROND

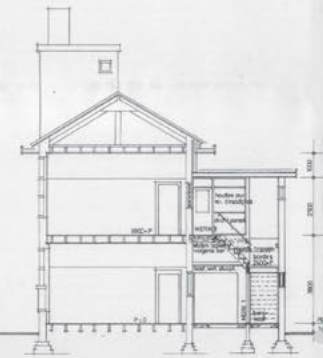
GEWUJZIGE VOORGEVEL

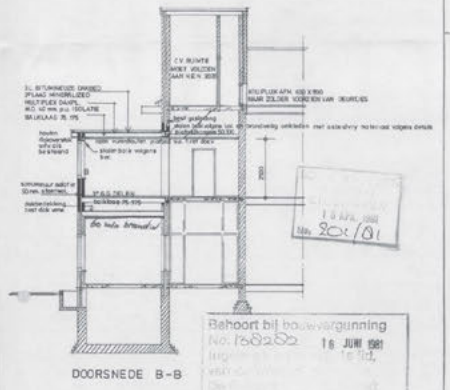
GEWUJZIGE VERDIEPING

GEWUJZIGE LINKER ZIJGEVEL

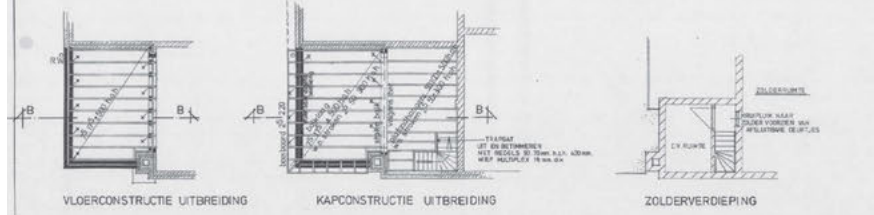
DOORSNEDE A-A

DOORSNEDE B-B

VERKLARING:
 - 3/4 3/4 DRIKSLANGHASPEL
 W ZELFSLUITENDE DEUR ZONDER 'STUIP'
 - SPEGELWONDAS *gegoten kruiswaaier 16-16 mm.*

Behoort bij bouwvergunning
 No. 168252 18 JUNI 1981

VLOERCONSTRUCTIE UITBREIDING

KAPCONSTRUCTIE UITBREIDING

ZOLDERVERDIEPING

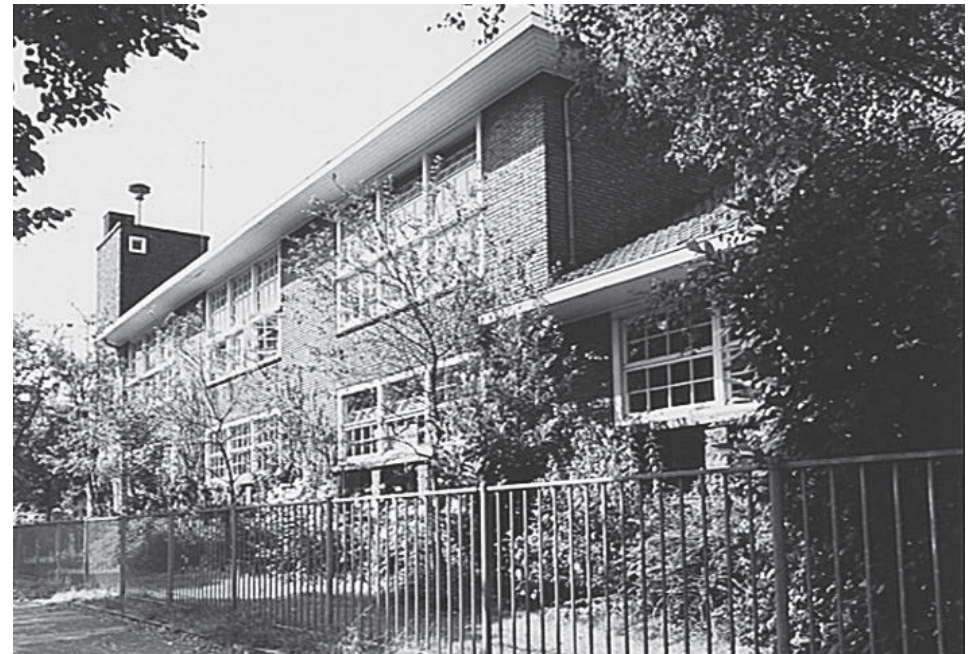
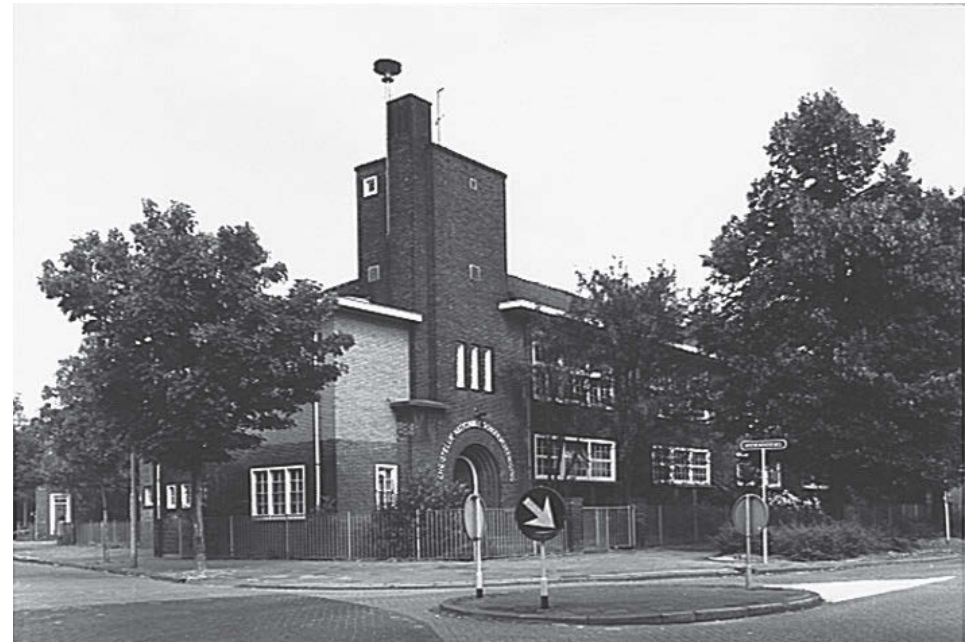

MAP: WINDROOS 92
 18 JUNI 1981
 SCHAAL 1:100

GEMEENTEWERKEN EINDHOVEN			
VERBOUWING EN BRANDVEILIGHEIDSVORZIEJINGEN			
L.O. SCHOOL GALILEISTRAAT			
GEWUJZIGE TOESTAND			
MET. P.V.L.	60.05	DEK. EN AOD. OF ABL. DEK.	SCHAAL 1:100
12-2-81	HORNAAT	TEKEN. EN TOEGEST.	BETTER W.P. 78534804
TEK. DEK.	60.05	DEK. EN AOD.	BOSMAN 8111
TEK. DEK.	60.05	DEK. EN AOD.	BLAD NR. 2
AFD. VOLKSHUISVESTING EN BOUWZAKEN			

Uitbreiding van de CNS school in 1981 met een docentenruimte op de verdieping, 2015

CNS School, situatie 1989

later is de toiletruimte op de begane grond heringericht als leslokaal.³¹ Wanneer de toilettenvleugel is aangebouwd is vanwege het gebrek aan bronnen niet te achterhalen.

Een tweede belangrijke wijziging werd uitgevoerd in 1981. In dat jaar werd de docentenruimte op de eerste verdieping uitgebreid. Deze ingreep heeft helaas de dynamische kubistische compositie van de zuidoosthoek van het schoolgebouw danig aangetast. Het volume van de uitbreiding is door het kleurverschil in het metselwerk duidelijk in de gevel zichtbaar.

Een derde nogal ingrijpende wijziging is de bouw van een toiletblok op de begane grond aan het begin van de gang langs de lokalen. Wil men de drie achterliggende lokalen bereiken, dan moet de gebruiker ofwel door het toiletblok, ofwel door lokaal 1 lopen. Een wijziging die daarmee verband houdt is de sloop van scheidingswand tussen lokaal 2 en de gang. Beide ingrepen zorgen ervoor dat de oorspronkelijke ruimtelijke organisatie en functionaliteit onleesbaar is geworden. Deze wijzigingen kunnen we niet exact dateren, wel weten we dat ze na 1981 zijn uitgevoerd.³²

Een vierde interne wijziging die van belang is, zijn de toiletten die op de begane grond aan het eind van de gang zijn plaatst.³³ Oorspronkelijk liep de gang hier door en bood een dubbele deur toegang tot het speelplein. Deze dubbele deuren zijn nog altijd aanwezig maar niet meer in gebruik. Ter vervanging van deze toegangsdeuren is er in de westgevel een nieuwe buitendeur gemaakt.

Gevels

De halfronde entreedeur bevindt zich op de kop van het gebouw aan de Galileistraat en wordt geaccentueerd door een rondboog in het metselwerk die zich getrapd verdiept. De in de gevel geïntegreerde, bakstenen, bloembakken aan weerszijden van de deur geven de entree nog een beetje extra monumentaliteit. Ook onder het raam van de directeurskamer is een gemetselde bloembak in de oostgevel opgenomen die nog een stukje de zuidhoek omloopt. Boven de boog

31) Omdat van dit gebouw geen historische tekeningen zijn terug te vinden weten we niet waar de toiletten zich bevonden in de oorspronkelijke plattegrond.

32) Op de tekening uit 1981 staan deze wijzigingen nog niet aangegeven.

33) Ook hier is exacte datering niet mogelijk, wel weten we dat dit na 1981 gebeurd moet zijn.

Doorbraak tussen lokaal 2 en gang

Halfronde entreedeur

is nog het originele opschrift 'Christelijk Nationale Schoolvereniging' te vinden dat in metalen letters is uitgevoerd. De deur (origineel) bestaat uit een halfronde getoogde stolpdeur die in elk deel een verticaal strookvenster bevat.

De entree is geplaatst in een verticaal gebouwwolume met een plat dak dat als toren kan worden omschreven. Langs de toren loopt iets terugspringend een smalle schoorsteen die anderhalf tot twee meter boven de rest van de toren uitsteekt. Op de verdieping van de toren brengen drie smalle, verticale ramen boven de hoofdentree daglicht in de lerarenkamer die zich hier bevond. Het middelste raam bezat buiten op de vensterbank een grote vlaggenmast. Aan de zuid- en noordzijde heeft het torenvolume nog een klein raampje vlak onder een dakrand van donkere ceramische tegels.

Naast de verspringende gebouwwolumes in de entreezone wordt de gevel die aan de Galileistraat grenst gedomineerd door de zeven samengestelde vensters waarachter de klaslokalen liggen. Op de begane grond bestaan deze vensters telkens uit drie x twee kleine, vierkante stalen kozijnen, van elkaar gescheiden door metselwerk penanten, waarboven drie grote houten kozijnen (met roeden opgedeeld in 4 x 4 kleine ruitjes) waarvan het bovenste deel als klampaam is uitgevoerd. De boven- en benedenramen worden van elkaar gescheiden door een betonnen band. De vensters in de lokalen op de eerste verdiepingen zijn volledig in hout uitgevoerd en met roeden opgedeeld in kleine vensters, te weten 2 stolpramen met 2 x 3 ruiten in de onderramen en weer een onderverdeling van 4 x 4 in de bovenramen. Opvallend aan deze houten kozijnen (zowel op de begane grond als op de eerste verdieping) zijn de zware stijlen en dorpels. Dit type ramenkozijnen vormde omstreeks 1930 een standaardelement in de scholen die Hanrath in Eindhoven ontwierp.

De zuidgevel die aan de Groenewoudseweg grenst is relatief gesloten, enerzijds heeft dat te maken met het achterliggende programma (o.a. zijn hier het hoofdtrappenhuis en de toiletten gesitueerd) anderzijds wellicht omdat het perceel hier grenst aan de Joodse begraafplaats. Het trappenhuis wordt in de gevel gemarkeerd door drie lange verticale strookvensters met houten kozijnen die elk zijn onderverdeeld in acht vierkante raampjes. Beneden deze lange vensters zijn nog drie korte verticale vensters met elk twee raampjes.

Aan het voormalige speelplein grenst ook een relatief gesloten westgevel; achter de volledig gesloten gevel bevinden zich de toiletten; achter de twee rijen horizontale vensters met houten kozijnen en elk een onderverdeling in 2x3 ruiten bevinden zich de gangen naar de lokalen. De westgevel is op twee plaatsen gewijzigd: op de begane grond, naast de entree naar de speelplaats zijn er ramen dichtgemaakt.³⁴ Bovendien zijn er op de begane grond nog drie extra ramen geplaatst op de plek waar zich nu een dansschool bevindt.

In de noordgevel heeft Hanrath een subtiele verbijzondering doorgevoerd door de gevel in het midden iets naar voren te laten komen, zodat deze wat uitbukt. Twee stalen vensters worden hier in het midden van elkaar gescheiden door een uitspringende metselwerk penant.

Materiaalgebruik en detaillering

De detaillering in het hele schoolgebouw is zeer recht-toe-recht-aan maar subtiel en verfijnd toegepast. Ornamentiek komt voort uit de architectuur zelf en heeft in zijn eenvoud een pure uitstraling. De gevels van het schoolgebouw zijn opgetrokken uit beige bakstenen met een plint van donkerbruin metselwerk. Dit metselwerk is in kruisverband uitgevoerd. In de verkeersruimten (de gangen en het trappenhuis) zijn de wanden afgewerkt met tegelwerk. In het entreeportaal zijn groene wandtegels toegepast; in de overige gangen en het trappenhuis is geel tegelwerk gebruikt.

In de klaslokalen is, zoals door de gehele school, spaarzaam ornament toegepast. Deze bestond origineel louter uit een houten band met aan de boven- en onderkant een kraalprofiel die vanaf de raamkozijnen in de oostgevel helemaal rond het lokaal liep om weer aan de andere kant van de raamkozijnen aan te sluiten. In enkele lokalen is dit nog te zien. In de wand aan de gang is hoog in elk lokaal een venster geplaatst voor lichttoetreding vanaf de gang. Onder dit venster liep een tweede eenvoudige, houten band rond het lokaal. Zo worden deze binnenkozijnen die een diepe, getrapte profilering hebben als het ware geklemd tussen de twee houten banden. Aan de binnenzijde, in de lokalen hebben de ramen een vensterbank van zwart Belgisch hardsteen. In de grote ramen aan

34) Waarschijnlijk is dit gedaan om de brandwerendheid van deze gevel te vergroten aangezien het achterliggende trappenhuis een vluchtroute is.

Entreehal met groen tegelwerk en oorspronkelijke tochtdeuren

Detailering binnenkozijnen en lijstwerk

de straatzijde op de begane grond, steken tussen de onderramen de penanten die aan de buitenzijde gemetseld zijn een heel stuk naar binnen. Hier zijn ze gestuct en van boven afgedekt met een plaat van zwart Belgisch hardsteen. De vensterbanken zijn hier ook van hetzelfde hardsteen en de onderramen bezitten deels nog het originele hang- en sluitwerk. Tussen de lokalen waren zoals gebruikelijk in de bouwperiode deuren zodat leerkrachten zich makkelijk tussen de lokalen konden bewegen en twee (of meerdere) klassen tegelijk konden bestieren.

In de gang op de eerste verdieping ligt een zwart/wit/grijze terrazzovloer, dit is net als het gele tegelwerk een typisch materiaal uit de jaren '30 en werd door Hanrath en Briët ook in andere scholen in Eindhoven toegepast. De centrale trap is momenteel afgewerkt met norament linoleum (niet oorspronkelijk). Ook niet oorspronkelijk zijn de kapstokken en de vuurrode smetplank die rondom in de gang op de eerste verdieping is aangebracht. Dit detoneert nogal met

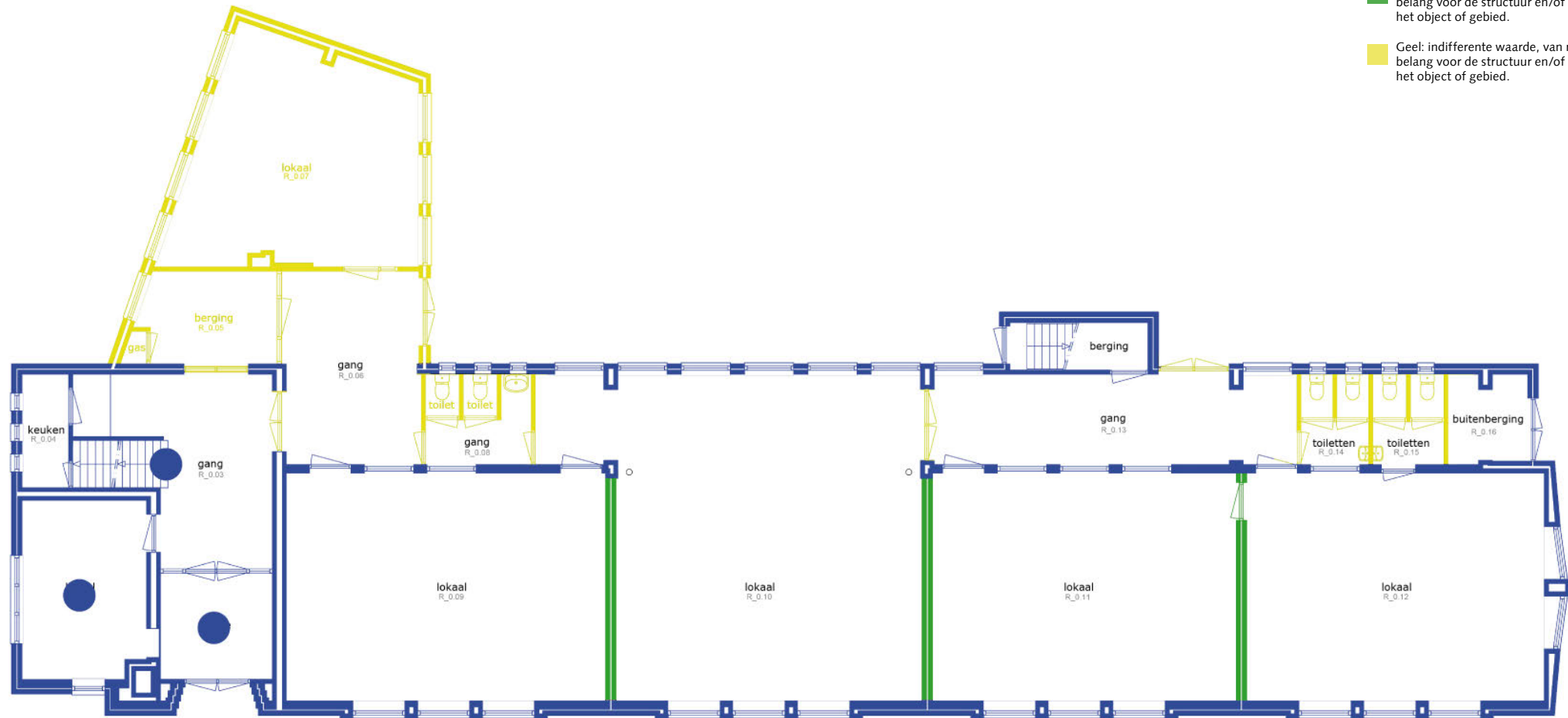
Gang op de eerste verdieping

het oorspronkelijke ingetogen kleurenpalet. Ook de radiatoren die later zijn gemonteerd op deze gang zijn storend doordat ze nogal groot en lomp zijn en duidelijk niet bij het oorspronkelijke ontwerp horen.

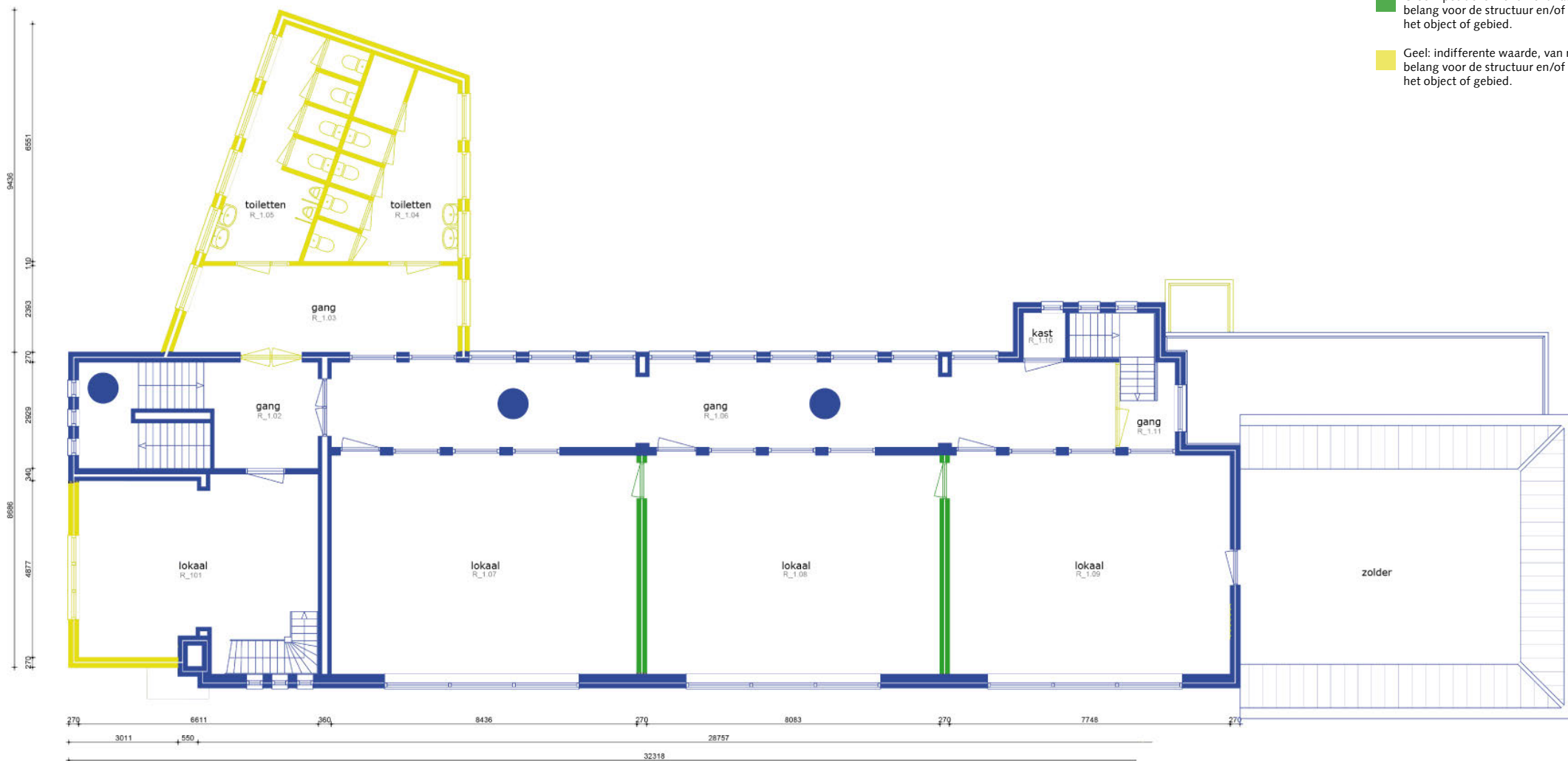
De raam- en deurkozijnen door het hele gebouw zijn zoals in die tijd gebruikelijk van hout, op de metalen onderramen in de oostgevel van de begane grond na.

Waardering van de plattegronden

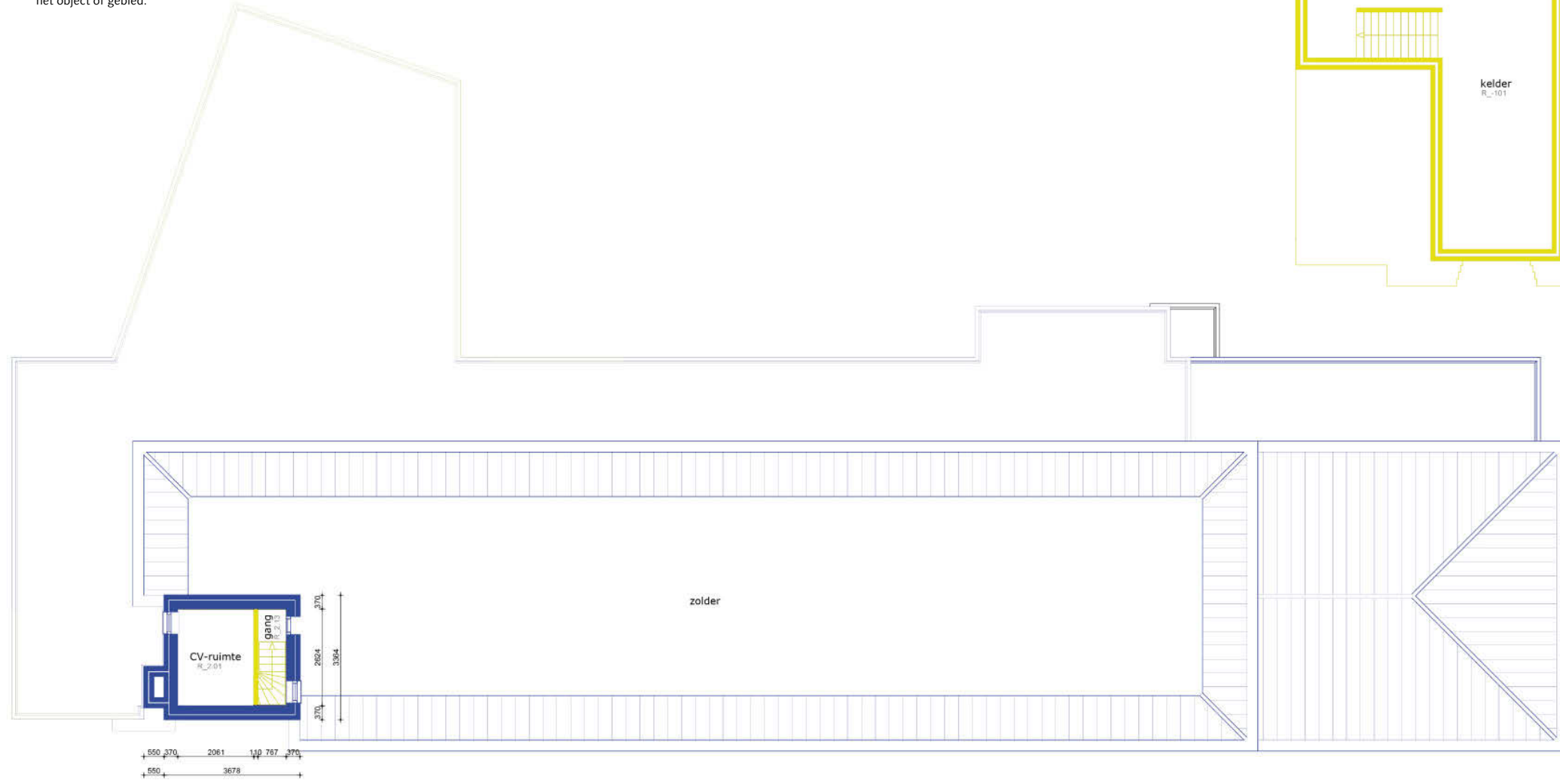
- Blauw: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Groen: positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Geel: indifferente waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

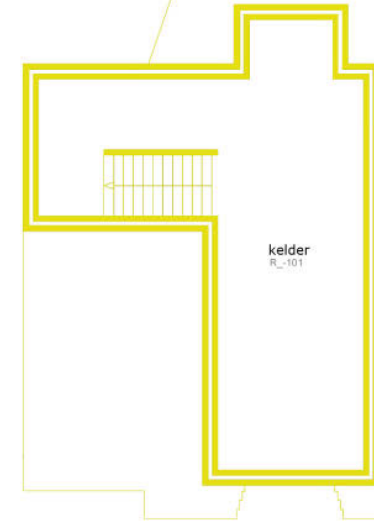
- Blauw: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Groen: positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Geel: indifferente waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

- Blauw: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Groen: positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Geel: indifferente waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

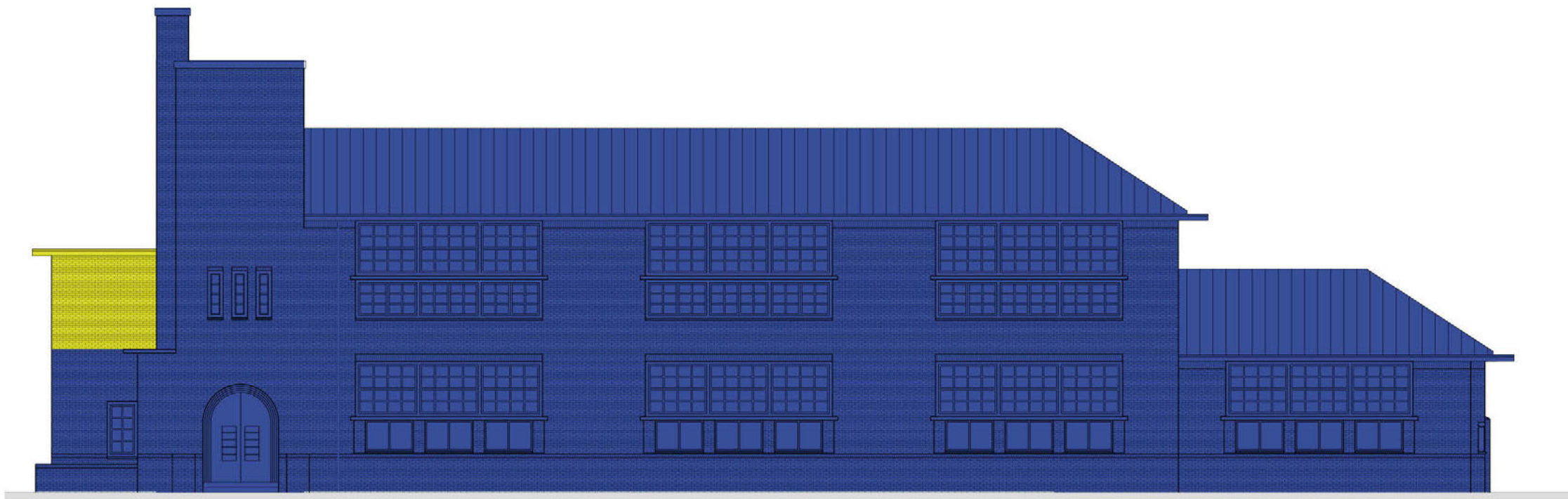

kelder

Waardering van de gevels

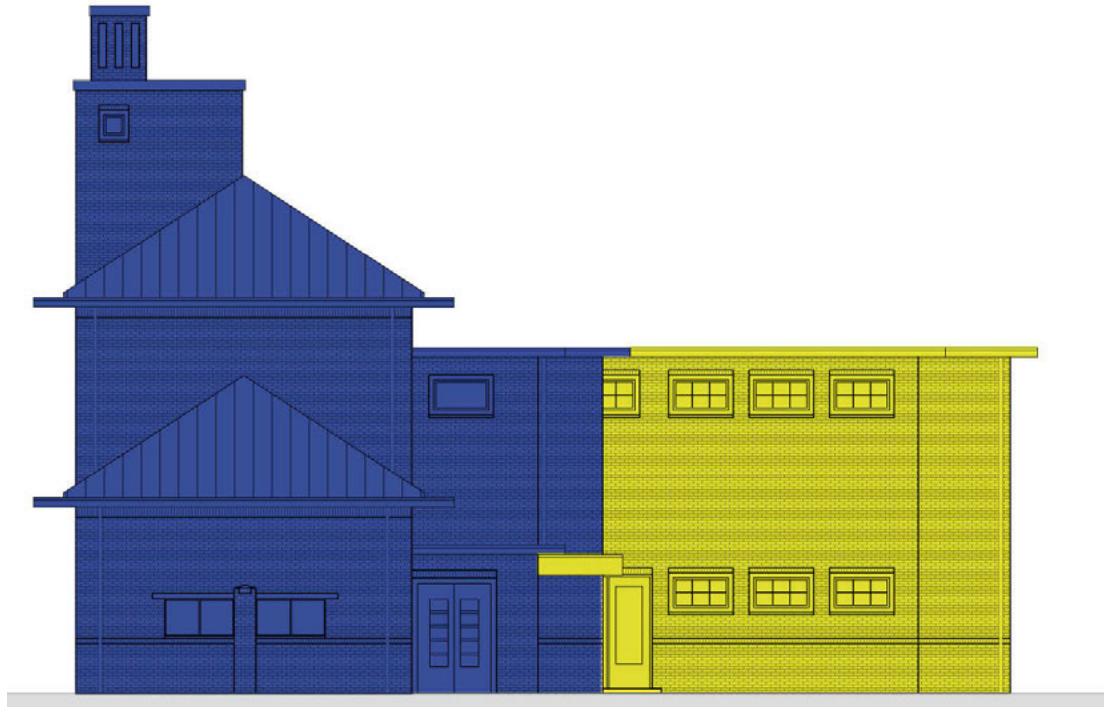
- Blauw: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Groen: positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Geel: indifferente waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

- Blauw: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Groen: positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Geel: indifferente waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

- Blauw: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Groen: positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Geel: indifferente waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

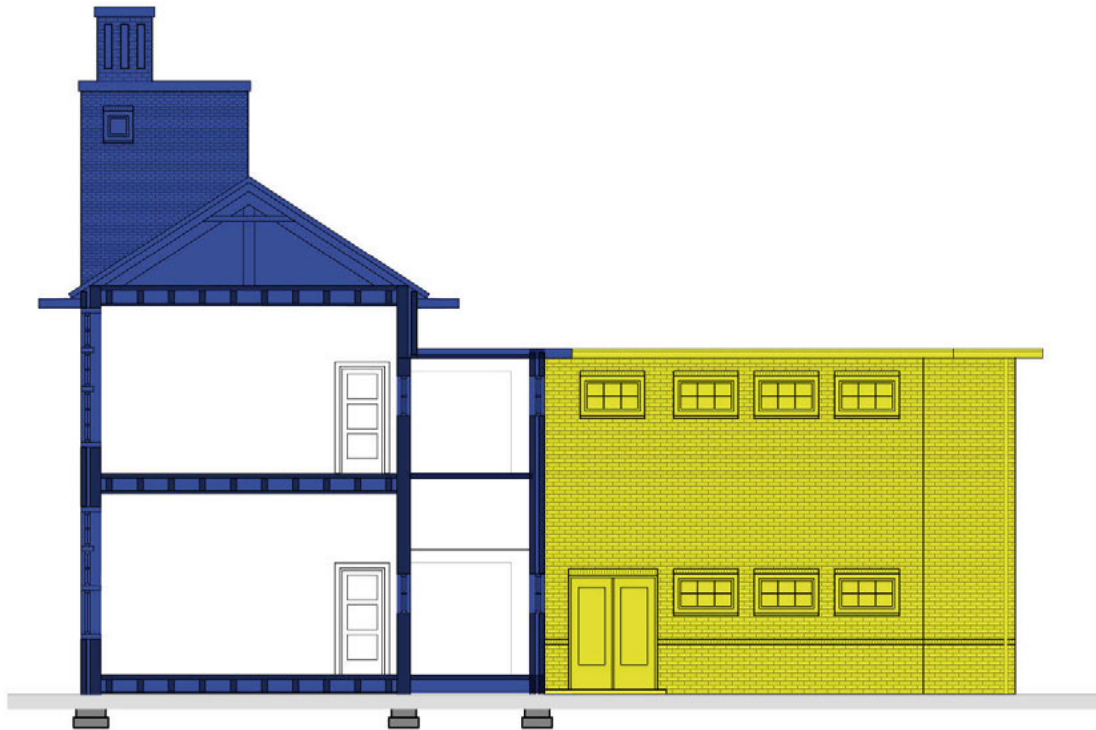
Rechterzijgevel

Linkerzijgevel

Waardering

- Blauw: hoge monumentwaarde, van cruciaal belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Groen: positieve monumentwaarde, van belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.
- Geel: indifferente waarde, van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object of gebied.

Cultuurhistorische waarden

- De CNS school aan de Galileistraat is een redelijk gaaf voorbeeld van de ontwikkeling van het onderwijs in het interbellum dat door steeds verder gaande verzuiling wordt gekenmerkt na de gelijktrekking van openbaar en speciaal onderwijs met de Schoolwet van 1920 .
- Bovendien vormt de school een illustratie van de historische ruimtelijke ontwikkeling van de stad Eindhoven en de dominante rol die het bedrijf Philips hierin speelde; de school is één van de CNS scholen die Phillips heeft meegefinancierd omdat haar doelgroep o.a. het Phillips-personeel was dat van boven de rivieren (protestanten) kwam en is daarom van hoge cultuurhistorische waarde.

Architectuurhistorische waarden

- De school aan de Galileistraat is een redelijk gaaf voorbeeld van de typologische ontwikkeling van het schoolgebouw in het algemeen. Aangezien veel oude schoolgebouwen van allerlei generaties vanaf 1985 leeg komen te staan, verbouwd worden of sneuvelen vanwege de nieuwe eisen die scholen stellen aan hun gebouwen is het van belang voorbeelden van het corridortype, waarvan de school aan de Galileistraat een voorbeeld is, te behouden. In Eindhoven is van J.W. Hanrath aan de Akkerstraat nog een voorbeeld van dit type te vinden en in Nederland zijn bovendien meerdere, nog gaver voorbeelden te vinden van verschillende architecten. Helaas is aan de Galileistraat op de begane grond de gang deels gevuld door de bouw van een toilettengroep en is de wand tussen gang en lokaal op één plek doorbroken waardoor de typologie alleen nog op de verdieping ervaarbaar is. Wij achten de school daarom als voorbeeld van typologische ontwikkeling van gemiddeld gelang.

- De school is van belang als voorbeeld in het werk van de architect Hanrath, die vooral bekend was door zijn ontwerpen van (land)huizen maar ook een hele serie scholen op zijn naam heeft staan. De school heeft een hoge waarde als één in een serie scholen die J.W. Hanrath vlak voor zijn dood in 1932 in Eindhoven bouwde. Bovendien was de architect hier zelf actief betrokken geweest bij het ontwerp, waar bij andere projecten rond die periode zijn compagnon Paul Briët hoofdzakelijk de leiding nam.

Stedenbouwkundige waarden

- De school aan de Galileistraat heeft een bijzondere relatie met de wijk waarin zij staat. De ontwikkeling van de uitbreidingswijk Woensel West kwam onder meer tot stand door de inzet van de Vereeniging tot Verbetering der Volkshuisvesting. Met name Anton Philips, die leiding gaf aan de Vereniging, had een dominante rol bij de uitvoering en bebouwing van de wijk en de realisatie van de school. De aanwezigheid van de school in de wijk is daarom van hoge waarde.
- Vanwege de markante ligging van de school op de hoek van de Galileistraat en de Groenewoudseweg en het verticale element van het entree- en trapvolume dat deze ligging accentueert is het schoolgebouw stedenbouwkundig een belangrijk oriëntatiepunt in de straat.
- De school markeert bovendien de begrenzing van een woonbuurtje voor het hoger opgeleide personeel van Philips rondom het Humboldtplein. De stedenbouwkundige structuur van deze buurt is opgenomen als bijzonder historisch-stedenbouwkundig gebied in de Cultuurhistorische Waardenkaart van Eindhoven

Gaafheid

- De school heeft een redelijk gaaf exterieur, de oorspronkelijke gevels van het hoofdvolume zijn van hoge waarde, met name de westelijke (voor)gevel en de noordelijke gevel zijn nog gaaf tot in hun details en daarom van hoge architectonische en monumentale waarde.
- De kubistische compositie op de kop is helaas aangetast door de uitbreiding van de lerarenkamer.
- Oorspronkelijke plattegrond (begane grond) is door verbouwingen niet goed meer leesbaar.

Aanbevelingen

Omdat de CNS school aan de Galileistraat binnen het oeuvre van J.W. Hanrath en de ruimtelijke en cultuurhistorische ontwikkelingsgeschiedenis van Eindhoven een interessante rol speelt is het gebouw in 2001 als rijksmonument aangewezen. Wij bevelen dan ook aan het gebouw te beschermen als monument en alle originele details en gebouwonderdelen te behouden en zo nodig te restaureren. Mogelijk noodzakelijke veranderingen en toevoegingen aan het gebouw dienen de oorspronkelijke opzet te respecteren en als het enigszins mogelijk is reversibel te worden uitgevoerd.

De later aan de zuidwestzijde bijgebouwde toilettenvleugel waarden wij als indifferent en kan vervangen worden en de locatie zijn van een nieuwe uitbreiding. De uitbreiding dient dan wel dezelfde bouwhoogte als het originele gebouw te hebben en niet dieper te zijn dan de huidige vleugel zodat de westgevel vrij blijft en de lichttoetreding aan deze gevel gewaarborgd blijft.

Andere toevoegingen op het terrein dienen enige afstand van de school te bewaren.

De erfafscheiding en begroeiing/groenaanleg aan de Galileistraat en de Groenewoudseweg zouden verbeterd moeten worden zodat de architectuur en monumentaliteit van de school beter beleefbaar wordt. Een hoge boom op de hoek van deze twee straten ontnemt het zicht op de entreepartij, deze zou moeten worden gekapt.

Literatuur

Esther Agricola, Koos Bosma, Eindhoven. Wederopbouw en stadsuitbreiding, in: Koos Bosma, Cor Wagenaar (red.) **Een geruisloze doorbraak; de geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland**, Rotterdam 1995

Piet Beekman, **Eindhoven. Stadsontwikkeling 1900-1960**, Mierlo 1982

P.N.H. Briët, In Memoriam J.W. Hanrath, **Bouwkundig Weekblad** 53 1932, p. 265-266

Christine de Jongh, **Leve Woensel-West!: heden en verleden van een Eindhovense wijk**, uitgave: Historische Werkgroep Woensel-West, Eindhoven, 2010

H.A.M.T. Kolfschoten, Het grote spel gaat beginnen! Eindhoven op een beslissend punt van haar voortvarende ontwikkeling, in: **Bouw**, 4 oktober 1947

F. Kortie, Het eerste Eindhovense 'hoogspoorplan' of de Tachtigjarige oorlog tegen de Woenselse overweg, **Bouw**, 4 oktober 1947

H.M. Kraayvanger, In Memoriam Architect J.W. Hanrath, **Het R. K. Bouwblad** 1931-1932

Harry Lintsen en Peter Thoben, **De canon van Eindhoven: van zandvlakte tot Brainport**, 2009

I. de Neef, **Historische waardestellende rapportage van een lagere school aan de Akkerstraat te Eindhoven voor de maatschappij tot nut van t'algemeen aldaar**, in opdracht van: CPO Vereniging Akkerstraat, Eindhoven september 2013

Marcel Metze, **Anton Philips 1874-1951. Ze Zullen Weten Wie Ze Voor Zich Hebben**, Amsterdam 2005

RIGO Research en Advies BV, **Tien jaar integrale wijkvernieuwing Eindhoven: Woensel West**, i.o.v. Gemeente Eindhoven en Trudo, Woonbedrijf, Domein en Wooninc, februari 2011

A.P. Smit, Over het werk van J.W. Hanrath, **Bouwkundig Weekblad** 53 1932

S. van der Zweth, **J.W. HANRATH (1867-1932)**, Masterscriptie, Universiteit Gent, 2010

Bronnen

Archief:

Regionaal Historisch Centrum Eindhoven
Het Nieuwe Instituut, Hanrath J.W & Briët, P.H.N./Archief

Overig:

<http://yem.home.xs4all.nl/Toenennu/woensel/woenselwest.htm>
<http://www.dichtbij.nl/eindhoven/regionaal-nieuws/artikel/2489917/segregatie-geen-basisschool-witnest-en-zwarthoek.aspx>

<http://www.stichtingbaz.nl/>
<http://sampac.nl/EUKN2015/www.eukn.org/dsresource0920.pdf?objectid=144515>

<http://www.ed.nl/regio/eindhoven/materiaal-genoeg-in-woensel-west-1.2384984>
Raadsvoorstel inzake enkele aanvragen voor voorzieningen in de onderwijshuisvesting met een spoedeisend karakter, 1 oktober 2002 Gemeente Eindhoven

<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=Hanrath+architect&page=3&coll=ddd&identifier=ddd%3A011170530%3Ampg21%3Aa0001&resultsidentifier=ddd%3A011170530%3Ampg21%3Aa0001>

Verslagen van de grafredes:

<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=Hanrath+architect&page=5&coll=ddd&identifier=ddd%3A010967743%3Ampg21%3Aa0147&resultsidentifier=ddd%3A010967743%3Ampg21%3Aa0147>

<http://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=Hanrath+architect&page=5&coll=ddd&identifier=ddd%3A011170531%3Ampg21%3Aa0140&resultsidentifier=ddd%3A011170531%3Ampg21%3Aa0140>

Beeld:

Beeldbank Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed
<http://cultureelerfgoedenschede.nl/>
<http://www.inoudeansichten.nl/>
Stichting Eindhoven in Beeld
Gemeente Eindhoven

Bouw- en cultuurhistorisch onderzoek voormalige Christelijk Nationale School aan de Galileistraat, Eindhoven

In opdracht van Gemeente Eindhoven (Sector Maatschappelijk Vastgoed en Sport)
Crimson Architectural Historians (Ewout Dorman, Annuska Pronkhorst, Cassandra Wilkins) met Jan van Ballegooijen.

Rotterdam, april 2016

Crimson
ARCHITECTURAL HISTORIANS

*Mathenesserlaan 179-181
3014 HA Rotterdam, The Netherlands
(31) 10 2827724 | crimson@crimsonweb.org
www.crimsonweb.org*

Crimson

ARCHITECTURAL HISTORIANS